

ЕКОНОМІЧНИЙ ОГЛЯД

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ ФРАНЦУЗЬКОЮ Й НІМЕЦЬКОЮ ТЯЖКОЮ ПРОМИСЛОВІСТЮ

Протягом часу, що минув відтоді, коли складено статтю „Індустріалізація сучасної Франції¹⁾“, життя, звичайно, не стояло і, зокрема, французька й німецька тяжка промисловість вже порозумілися в справі імпорту до Німеччини чорного металу. Перш, ніж перейти до подробиць цього порозуміння, треба спитатися ось на чому.

Це попереднє порозуміння є тільки одним з похідних всього комплексу взаємовідношень між французькою й німецькою тяжкою промисловістю. Проблема ця знов же нерозривно зв'язана з концентрацією в французькій і німецькій тяжкій промисловості.

В згаданій статті було зазначено, що об'єднанням французької тяжкої промисловості — „Коміте де Форж“ — керують п'ять великих металургічних фірм, з яких кожна своєю структурою є концерном, що посідає як вугляні копальні й доменні печі, так і металообробні заводи. На першому місці серед цих п'ятих фірм стоять підприємства Шнейдер Крезе²⁾.

Що до самого „Коміте де Форж“, то констукція цієї могутньої капіталістичної організації, що грає цілком виняткову роль в економічній політиці Франції, є така. „Коміте де Форж“ повстав ще перед війною. В організації його провідну роль відіграв так званий „абсолютний монарх“ французької металургії — Роберт Піно.

Ще в дев'ястих роках минулого століття поряд із „Коміте де Форж“ повстали чотири великі синдикати: вагонобудівельний, суднобудівельний, воєнно-промисловий і металургічний. 1900 року всі ці синдикати об'єднуються в один всеосяжний синдикат — „Союз металургічної та гірничої промисловості“.

1904 року ці чотири синдикати та новоутворена організація „Союз“ навіязують тісніший контакт з „Коміте де Форж“. Піно сполучає посаду генерального секретаря в усіх майже організаціях (4 синдикати й „Союз“) з посадою генерального секретаря в „Коміте де Форж“. „Союз“ нині обіймає 112 підприємчих об'єднань, які охоплюють тисячі підприємств металургічної і металообробної промисловості. І тепер на чолі „Союзу“ стоїть Піно, який одночасно є помічником голови „Коміте де Форж“.

Та пим, однак, сфера впливу „Коміте де Форж“ далеко не обмежується. Річ в тому, що „Союз“ останніми роками об'єднав навколо себе підприємчі організації й інших галузів промисловості: хемічної, будівельної й т. д.

„Союз“ разом із цими організаціями утворив останніми роками „Міжсоюзний комітет“, якого бюро міститься в будинкові „Коміте де Форж“.

Цей „Міжсоюзний комітет“, що об'єднує підприємчі союзи майже цілої франц. промисловості, виділив з себе ще особну організацію — „Генеральну Конфедерацію Французької Промисловості“, що репрезентує інтереси торговельно-промислових кол перед урядом. Головою „Міжсоюзного Комітету“ є той самий Піно.

Роберт Піно — цей „маг і чарівник“ французької промисловості, що „особистою унією“ об'єднує „Коміте де Форж“ і „Союз“ — уособлює собою промислову олігархію, що заступила олігархію фінансову і керує тепер економічною політикою, отже — править Францією, бо сучасні уряди в капіталістичних державах — це тільки прикажчики фінансових і промислових об'єднань.

Надзвичайно велика після світової війни концентрація французької промисловості все таки до останнього часу значно уступала ще величезнішому розмахові концентраційного руху у німецькій промисловості.

Дуже цікавий з цього погляду факт, що всього капіталу в усіх разом підприємствах, об'єднаних у Загальній Компанії Електрики, 1923 року було не менш од 15 мільярдів золотих марок.

¹⁾ „Червоний Шлях“ 1925 р. № 6 — 7.

²⁾ Там же, ст. 289 і 290.

Що до концерну Стиннеса, то вже 1922 року він обнімав 1358 промислових підприємств, в тому числі вугляні копальні, залізні копальні, транспортів підприємства, різного роду фабрики, банки, часописи й т. д.

Взагалі треба сказати, що в період паперово-грошевої інфляції — затоплення країни паперовими грішми, що чим раз більше тратили ціну, — в Німеччині надзвичайно інтенсивно ішов процес концентрації промисловості. Магнати німецької тяжкої промисловості, щ — як кажуть німецькі економісти — „королі інфляції“, мали змогу в цей період скуповувати за безцінь численні підприємства, яких власники порозорялися.

Тому характерною рисою інфляційного періоду в Німеччині є злізання в одному концернові ряду підприємств, не зв'язаних безпосередньо з основною продукцією.

Так, приміром, Стинесові підприємства в цілому не являли собою єдиної й продуманої системи. Поряд із основним концерном нагромаджена ціла купа окремих підприємств і „учасників“, що породила виключно інфляція.

Не відділені своєчасно від основного продукційного стрижня, підприємства ці наложили на весь Стинесів концерн свою печать, зробивши його чимсь подібним до універсального магазину. В цьому концернові поряд із готелями — нафтові джерела, поряд із часописами — копальні, сталеливарні заводи — поряд із плантаціями какао...

Увесь Стинесів концерн поділяється на дві основні групи: 1 - а — „Стинес - Рейн - Ельба - Шуккерт - Уніон“. Тут об'єднані найбільші гірничі підприємства: Акц. Т - во Гельзенкірхнеровських рудень, Акц. Т - во „Бохумер - Уніон“, Т - во з обмеженою одвічальністю „Сименс - Шуккерт“ та Акц. Т - во „Сименс - Гальске“. Об'єднання цих підприємств є основою всього Стинесового концерну. Воно обіймає в єдиному концернові більшу частину належних Стинесові підприємств: вугляні копальні, рудні, залізобудівельні й сталеливарні заводи — аж до готових виробів електричних і машинобудівельних заводів.

Другу групу Стинесових підприємств становить так званий „Осібний концерн“, що об'єднує решту належних Стинесові підприємств. До нього належить решта копальні і більшість як німецьких, так і чужоземних підприємств, які „контролює“ Стинес.

Експансія Стинесова тяглася до самого останнього часу. Вже після періоду інфляції спадкоємці Стинесові далі поширювали свій концерн. 1924 й на початку 1925 року вони скупили коло 80 великих підприємств різних галузів продукції, головню — хемічні і машинобудівельні заводи.

Окрім Стинесового й Загальної Компанії Електрики, в Німеччині є ще такі великі, многобічно організовані концерни: Ганіселя, Тиссена, Клекнера, Крупна, Вольфа, Гапага й інші.

Які причини цієї велетенської концентрації німецької промисловості і при яких умовах вона сталася?

Професор Бекман у своїй брошурі¹⁾ за найважливішу причину концентрації Західно - Німецької тяжкої промисловості вважає те, що Німеччина втратила Ельзас - Лотарингію.

З 1913 року Лотарингія продукувала 7 мільйонів тон чавуну, тоб-то половину всеї німецької продукції заліза; там (у Лотарингії) було 40% німецьких доменних печей і сталеливарних заводів і 30% німецьких залізопрокатних заводів. Французька анексія силоміць відділила Лотарингію від Рурської країни. Лотарингія й Рур це — дві країни, що по суті становили „промислову країну, злучену в єдине ціле систематичною організацією“.

До 1900 року лотаринзьку руду вивозено до Рурської країни й там оброблювано її на заводах. Коли потому стали топити метал коксом, визнали, що вигідніше підвозити паливо до руди. Підприємства будовано в Лотарингії, а рурський кокс привозилося туди. Таким чином повстав тісний зв'язок обох цих районів. Побудовано в Лотарингії наново доменні печі, сталеливарні заводи, залізопрокатні заводи. В Рурській країні зостається, разом із кількома старими заводами, тільки залізобудівельна промисловість: прокатка тонких сортів заліза, машинобудівельні й дрібні залізні заводи.

Організаційна єдність обох районів була завершена і поділ праці між ними стався в широкому масштабі. Рур давав кокс, Лотарингія посидала чавун або прокатне залізо, що в Рурській країні оброблялося далі. Ці взаємовідносини зруйнувала французька анексія Лотарингії.

¹⁾ F. Beckmann „Der Zusammenschluss in der Westdeutschen Grossindustrie“. Köln. Verlag Oskar Müller. 1922.

„Тепер — пише проф. Бекман — великі німецькі залізобудівні підприємства відкинуто в Рурський район, тоб-то вони являють собою організм, якому бракує початкових стадій розвитку — доменних печей, сталеливарних, залізопрокатних заводів.

Рурська країна в такому виді більш не життєздатна. Тому окремі підприємства об'єднуються для використання — в хазяйський спосіб — залишків“.

Цю гадку проф. Бекман пояснює, між іншим, на прикладі концерну Стиннеса — „Рейн-Ельба-Уніон“, що об'єднує одну п'яту всього здобування вугілля в Рейнсько-Вестфальському районі і участь якого у виробі заліза й стали теж надзвичайно велика.

На кінець проф. Бекман пише:

„Така рація нових великих концернів західно-німецького гірництва: найліпше використання і взаємне доповнення заводів, що залишилися в Рурській країні“.

Та чи не більшу ще роль, ніж оці обставини, про які говорить проф. Бекман, відіграла в концентрації німецької великої промисловості інфляція із знеціненням грошової одиниці (паперової марки).

Річ у тому, що звичайно велике зростання концентрації в промисловості знаменує собою збільшення сили капіталізму. Тим часом найліпшим доказом того, що концентрація великої німецької промисловості не є наслідком капіталістичної повнокровності, може бути частковий розпад того-ж таки найбільшого в Німеччині концерну Стиннеса, що спостерігався недавно.

Влітку 1925 року Стиннесів концерн опинився у дуже скрутному фінансовому стані. І коли не було мови про розпад основного підприємства „Сименс-Рейн-Ельба-Шуккерт-Уніон“, то ряд другорядних підприємств розпродано і вони одно по одному відпали від концерну. Автомобільну промисловість і нафтові „інтереси“ виділено й вони перейшли до старшого спадкоємця — Едмунда Стиннеса. Відпала теж від концерну значна частина хемічної продукції і призначено було до ліквідації ряд рекламних, газетних і інших другорядних підприємств.

Криза не обмежилася на Стиннесових підприємствах. Подібні явища розпаду були в другій половині 1925 року і в інших великих німецьких концернах.

Аналіз краху Стиннесових підприємств приводить деяких німецьких економістів до такої загальної оцінки концентраційного руху в німецькій промисловості. Цей рух не перестав і навіть не припиняється. Можна констатувати тільки факт концентрації в самих уже існуючих концернах в розумінні стиснення їх і одмови від незв'язаних з ними органічно підприємств.

Все такі частковий розпад Стиннесового концерну є симптоматичне явище, яке показує, що німецька тяжка промисловість переживає зараз глибоку кризу.

Тяжка промисловість, що в цілому світі жадно жере урядові субсидії, могла не тільки існувати, а й почувати себе добре, в тяжких умовах післявоєнної Німеччини, тільки завдяки інфляції. Даусів план і сполучена з ним стабілізація марки вибили ґрунт з-під ніг Стиннесів, Тиссенів і Крупнів.

Звуження світового ринку, неможливість для німецьких промисловців давати своїм чужоземним клієнтам довготрочний кредит (даний цими днями СРСР 300-міліонний кредит є винятком з цього загального правила) і, нарешті, німецькі методи продукції, що в деяких відношеннях стоять значно нижче від чужоземних, — усе це дуже відбилося на німецькій машино-будівельній промисловості.

В дуже скрутному стані насамперед автомобільна промисловість. Зубожіння під час інфляції середніх верств людности дуже обмежило можливість збуту у самій країні. З другого боку, німецька автомобільна промисловість з 1914 року до стабілізації німецької марки — 1924 року, тоб-то майже десять літ, була зовсім відрізана від закордону. За цей час в конкурентних Західно-Європейських країнах¹⁾, а надто в Америці, техніка автомобільного будування ступила далеко вперед, а виріб їх надзвичайно здешевів.

Влітку 1925 року, після того, як в Німеччині ухвалено проект охоронного мита, довіз автомобілів, обтяжений вже цим митом, оголошено свободним; при цьому виявилось, що американські автомобілі можуть конкурувати з німецькими на німецькому внутрішньому ринкові, не вважаючи на мито з них, що доходило до 150% того що коштував товар в Спол. Державах, ні на дорогий фрахт.

Тільки два німецькі автомобільні заводи — „Опелль“ та „Бренабор“ — реорганізувалися останніми роками так, що стали користатися з американських способів

¹⁾ Цікаві з цього погляду дані про французьку автомобільну промисловість, уміщені в „Інформаційному Бюлетеневі Торговельного Представництва СРСР у Франції“ — 1926 р., № 10. Числом вироблених автомобілів Франція займає нині друге місце (перше — Америка). 1925 року у Франції випущено на ринок 184.600 автомобілів; з цього числа експортовано 57.816 автомобілів.

продукції, при чому Опель тепер вже має змогу робити до двохсот автомобілів на день. Але й таке удосконалення та збільшення продукції не могло врятувати його від американської конкуренції.

Річ у тому, що укладений недавно німецько-італійський торговельний договір приніс із собою зменшення довізного мита на автомобілі, а як для Сполучених Держав умовини найсприятливіші, то й для американських машин відкрилася дорога до Німеччини по знижених цінах. Це дало змогу відомому Генрі Фордові здешевити свій п'ятимісний автомобіль до 3.800 марок, тим часом як такий самий автомобіль Опеля, при слабшому моторі, коштує 4.200 марок.

Німецька автомобільна промисловість, разом із промисловістю, що робить автомобільні причадали, і з приставками сировини, займає по-над чверть мільйона робітників. Нині приблизно 50 відсоткам німецьких автомобільних заводів скрутно на гроші й частина їх робить під примусовою адміністрацією, а частина попала під конкурсу. Що-ж до решти заводів, то одні з них масами рохтують робітників, а другі просто поставили.

Подібну-ж кризу перебуває й промисловість, що будує для залізниць локомотиви й вагони. Ця галузь німецької промисловості була обчислена на швидкий зріст німецького довоєнного продукційного апарату і так само значно розширилась потім, припасовуючись до вимог воєнного часу. Тим часом, як до війни існувало 38 вагонобудівельних заводів з загальним акційним капіталом в 240 мільйонів марок, тепер таких заводів 54, з капіталом 400 мільйонів довоєнних марок; це — після того, як п'ять заводів змушені були стати. В цій галузі промисловості працює по-над 25.000 робітників.

До стабілізації німецької валюти підприємства ці мали змогу існувати, бо Німеччина, за Версальською угодою, повинна була здати союзникам 150.000 вагонів. Окрім того, державне залізничне управління скористалося змогою під час інфляції оновити весь локомотивний і вагоновий склад, — завдяки дешевим цінам.

Відірвання від Німеччини кількох територій і зменшення товарового руху, як безпосередній наслідок глибокої кризи, що переживає країна, — призвели до того, що нині число вагонів значно більше, ніж є грузів. В наслідок цього до 60.000 вагонів стоять без діла. Тим часом найближче значне замовлення від державного залізничного управління може бути тільки через багато років, бо Дауесів план обмежує можливість оновлення рухомого складу.

Те саме бачимо і в локомотивній промисловості: по-над п'ять тисяч найновіших локомотивів стоять без діла. Надії на експорт локомотивів нині дуже малі. Французька локомотивна промисловість, що раніш випускала 1.500 локомотивів на рік, збільшила тепер свою продукцію до 4.500 і — через низькі інфляційні ціни, що залежать від знецінення франку, — має широкий ринок збуту.

І Англія під час війни значно збільшила свою локомотивну промисловість. Там є заводи, що можуть випускати по одній машині на день. Попит раніш містких ринків збуту значно зменшився; так, приміром, державне залізничне управління в Британській Індії замовляє тепер тільки відсотків із 30 того, що замовляло раніш, бо за час війни в цій країні народилася, правда, слаба, власна локомотивна промисловість.

На розвиток сільсько-господарського машинобудування впливало все те, що й на усе машинобудівельну промисловість. Через інфляцію, з її гонитвою за реальними цінностями коштом знецінених грошей, сільське господарство дістало силу машин і знаряддя. Навіть дрібні селяни часто купували сіялки, снопов'язалки й молотарки, обчислені на далеко більші господарства; все це вони згодом дешево перепродували. В наслідок цього роздута під час інфляції сільсько-господарське машинобудування має тепер дуже обмежений ринок збуту.

Зле склалися умови й для експортного збуту. Багато країн, що були перш обширними ринками збуту для німецької промисловості, завели велике охоронне мито, щоб захистити сільсько-господарське машинобудування, що розвивалося в них.

З усього попереднього видно, що причиною скрутного стану німецького машинобудування є те, що зменшилась можливість збуту, тим часом як продукційний апарат значно поширився.

Це зменшення можливостей збуту в зв'язку із втратою зовнішніх ринків особливо позначалося на німецькій хемічній промисловості. В справі продукції й збуту хемічних продуктів Німеччина була до світової війни монополістом всього загального світового ринку й постачала хемічні продукти навіть передовим промисловим країнам. За роки війни й після війни в багатьох країнах, і перш за все — в Сполучених Державах та в Англії — хемічна промисловість надзвичайно розвинулась.

І Франція, що до світової війни була одним з головних ринків збуту продуктів німецької хем. промисловості, за останні роки теж зробила чималі успіхи в хемічній промисловості. Багатий матеріал в цьому відношенні дають звіти британського торговельного агента в Парижі про економічний стан Франції, які публікує щороку англійський департамент заокеанського торгу. Дуже цікаві дані цього звіту за 1924 рік про теперішній стан французької хемічної промисловості¹⁾.

Як Франція поволі перестає нуждатися німецьким довозом, видко з таких цифр продукції й довозу. За чотирьохлітній період 1920—1923 р. щорічна продукція французьких заводів була в середньому і 7.059, 5.869, 8.037 і 10.000 тон, а щорічний довіз—5.888, 1.148, 1.797 і 1.391 тона. Таким чином довіз, що становив 1920 р. 83% внутрішньої продукції, зменшився на 22% 1922 р. і до 14% 1923 року.

Що до експорту з Франції хемічних продуктів, то експорт цей по країнах 1923 року поділявся так: до Англії було вивезено на 99 мільйонів франків (1922 р.—на 66 мільйонів), до Бельгії—на 250 міль. франків (1922 року—на 171 міль. фр.), до Швейцарії—на 89 міль фр. (1922 р.—на 34 міль. фр.).

Коли французька хемічна промисловість після війни зробила великі успіхи взагалі, то особливо великі вони у фарбовій промисловості.

Так, наприклад, згідно із згаданим звітом, продукція у Франції окремих видів фарб поступала так, що коли азофарб привозилося до Франції 1920 року коло половини того, що вироблялося у ній, то вже 1922 і 1923 року привозилося всього тільки 16% і 8%, бо в самій Франції за ці роки вироблено 3.575 і 5.124 тон, а привезено тільки 906 і 444 тони.

Продукція індиго протягом 1920—1923 р. р. була: 2.649, 1.395 і 2.132 тони, так що цілком задовольняла потреби внутрішнього вжитку, чому цей продукт майже зовсім перестали привозити.

Продукція сірчанних фарбувальників за ті самі три роки була: 823, 1.718 та 2.279 тон, а цифри привозу за цей час такі скромні, як 47, 78 і 58 тон.

У Франції тепер виробляється по-над 600 фарб, на які взято майже 1000 зареєстрованих патентів. Почали теж виробляти різні синтетичні фармацевтичні продукти, що до війни їх привозилося майже виключно з Німеччини. Навіть у цій випробуваній німецькій спеціальності досягнуто значних успіхів, що роблять можливим вивозити ці продукти за кордон.

За останні роки дуже розвивається також продукція штучних угноєнь. Про величезні успіхи Ельзаської калійної промисловості скажемо нижче.

Що до фосфоритів, то хоч здобування їх у самій Франції значно поменшало, рівняючи до 1913 р. (183.000 тон 1913 р. і 8.000 тон 1923 р.), зате дуже побільшав привіз цього продукту з французьких колоній (з Африки було увезено 793.000 тон 1913 року і 1.263.000 тон 1923 р.). Відповідно до цього зменшується чужоземний привіз, що 1913 року виносив 144.000 тон і 1923 р.—28.000 тон.

Продукція суперфосфату²⁾ 1923 року—2.275.000 тон, на 300.000 тон більша од продукції 1913 року.

Виробництво продуктів французької хемічної промисловості об'єднується головним чином у двох великих концернах: „Національне Товариство фарбувальних творив“, з капіталом в 150 мільйонів франків, і „Товариство люстер та хемічних продуктів у С.—Жибені“, з капіталом в 120 мільйонів франків. У першому концернові 22, а в другому 23 заводи.

Перший з цих концернів завдячує свої успіхи головним чином тому, що йому вдалося придбати німецькі патенти, що дало йому змогу використати десятиліттями надбаний досвід кваліфікованих німецьких фірм.

Як бачимо, дані згаданого звіту досить яскраво малюють картину емансипації французької хемічної промисловості від німецької.

Тепер, в зв'язку із згодою, що намічається між французькою й німецькою тяжкою промисловістю і можливістю охопити цєю згодою усі галузі тяжкої промисловості: металургійну, гірничу й хемічну, особливого інтересу набирають недавно (кінець березня 1926 року) скінчені в Лугано (Швейцарія) переговори між німецьким калієвим синдикатом і калієвим синдикатом Франції—„Société Commerciale des Mines de Potasse“, після яких тимчасову угоду між обома синдикатами перероблено на остаточну.

Перш, ніж перейти до суті цієї угоди, треба спинитися ось на чому.

¹⁾ Department of Overseas Trade. Report on the Economic Conditions in France. 1924.

²⁾ Суперфосфат здобувається обробкою сірчанним квасом фосфоритів.

Калійні солі — це один з найважливіших елементів інтенсивного сільського господарства. Тому в тих країнах, де широко користуються штучними угноєннями, ужиток калію великий.

Рішальним моментом в розвитку калійної промисловості до війни було монополне становище Німеччини в справі постачання иншим країнам калієвих штучних угноєнь. Завдяки цьому, німецька калійна промисловість опанувала світовий ринок 1856 року вперше стали розробляти калієві шари, а 1913 року німецька промисловість здобула вже по-над 100 мільйонів квінталів¹⁾.

З відходом від Німеччини Ельзас-Лотарингії німецька промисловість втратила 11 шахт, що базувалися на величезних калієвих покладах. Ці шахти, за винятком одної, що належала французькому капіталові — Сант-Терез, секвестровано й вони перейшли на власність французької держави, що за безцінь відступила їх приватному капіталові.

Утворилася торговельна організація Ельзаських шахт „Торговельне товариство Ельзаського поташу“, що досить успішно поведла конкурентну боротьбу з німецьким калієвим синдикатом за американський ринок.

Ринок Сполучених Держав був до світової війни найбільшим споживачем німецького калію й забирав, наприклад — 1913 року, коло 27% всього експорту німецького синдикату. Тим, що останні роки ціни ельзаського калію на американському ринкові були на 15 — 20% дешевші од німецьких, то німецький синдикат позбувся на користь ельзаського конкурента значної частини збуту.

В той час, як збут німецького калію на зовнішньому ринкові далеко відстає від довоєнного, а в Сполучених Державах зменшився навіть аж на 50% експорт ельзаського калію дуже швидко збільшується.

Ось картина ельзаського експорту калію (в квінталах):

Роки	Збут у Сп. Держави	Збут на всіх зовн.ринках	Збут у Франції	Загальний збут
1919	54.500	449.400	470.530	920.000
1920	332.800	1.096.500	894.140	1.990.600
1921	225.100	481.800	544.740	1.026.500
1922	515.800	1.643.800	662.870	2.270.500
1923	980.000	1.725.000	810.000	2.535 000 ²⁾

Збут продукції ельзаських шахт на всіх зовнішніх ринках 1923 року збільшився проти 1919 року на 400%, а на американському ринкові навіть на 1800%, німецькому калійному синдикатові вдалося збільшити свій збут за той самий період: в Сполучених Державах тільки на 70%, а загальний збут на всіх зовнішніх ринках — на 100%. Отже, значну частину довоєнного збуту німецького калійного синдикату захопив ельзаський синдикат.

Це тим цікавіше, що досі найбільше і практично єдине джерело калія для світової хемічної промисловості й рільництва це — басейни Стасфурта та Ельзаса.

Стасфурські копальні лежать в центрі Німеччини, між середньою течією Ельби й Гарцем. Їх розробляється з 1841 року. Ельзаські поклади знайдено недавно, на північ од міста Мюльгаузена; відси вони тягнуться майже до міста Вольмара. Експлуатувати їх почали допіру 1911 року. Запасів, що є в цих двох басейнах, досить, щоб забезпечити калійними солями цілий світ на багато століть. Стасфурт багатший на калій разів у двадцять од Ельзаса.

Перед війною, посідаючи Стасфурт та Ельзас, Німеччина була єдиним поставником калію на світовому ринкові. Світ поживав стільки калію, скільки давала йому Німеччина, а Німеччина здобувала як раз стільки калію, скільки потребував світ.

Перед світовою війною, 1913 року, з німецьких копалень було здобуто 11.607.516 тон сирової калійної соли. Перероблена, вона дала хемічним заводам і рільництву 5.189.298 тон очищеної соли. В них було 1.110.000 тон чистого окису калію. Цікаво додати, що хемічна промисловість не забирав й десятої частини продукції калію, решта ж дев'ять десятих ідуть на угноєння.

Настала війна. Німецький калій втратив таких покупців, як Франція, Англія, Росія, Бельгія, Італія, а найголовніше — найкращого свого клієнта — Сполучені Держави, що до війни забирали 1, 2 мільйона тон калійних солей.

¹⁾ Квінтал — 100 кілограмів — 6.105 пудів.

²⁾ Торговельний Бюлетень Торгпредстава СРСР в Німеччині. 1925 р., № 14.

Війна скінчилася. Ельзас відійшов до Франції. Немеччина ні тільки втратила, частину запасів калію, що вона мала, але перед нею, в особі Ельзаського синдикату устав сильний конкурент.

В наслідок такого стану речей перед німецьким калійним синдикатом устало питання про порозуміння з ельзаськими підприємствами. Перші переговори в цій справі були 1923 року; вони скінчилися невдачею, бо ельзаський синдикат, спираючись на своє нове становище на світовому ринкові, вимагав 33% збуту, а німецький синдикат годився віділити йому, відповідно до значіння ельзаських шахт перед війною, тільки 10%.

Однак, що далі, то дужча конкуренція ельзаського синдикату знову примусила німецький синдикат повернутися до проблеми порозуміння, що і сталося 1924 року.

Проте, це порозуміння ширилося тільки на американський ринок. Аж в травні 1925 року уложено тимчасову — на 1 рік — угоду, що поширює це порозуміння й на інші ринки збуту. Як сказано вище, тільки недавно (в березні 1926 року) цей тимчасовий договір перероблено на остаточний.

Головна мета договору — „стабілізація цін“. Це значить, що коли не буде вже конкуренції між обома приставами, ціни встановлюватимуться за обоюдною їх угодою.

Монополія світова на калій належатиме тепер франко-німецькому синдикатові. Тільки синдикат встановлюватиме ціну на калій. І все говорить за те, що довго це світова ціна на калій буде висока, щоб повернути втрати, що мали обидві групи синдикату за час свого ворогування.

Нова угода визначає частку Німеччини у зовнішньому збутові в 70%, а Франції — в 30%. Німецький ринок, Схід і СРСР дістаються при цьому німецькому, а французький і середземноморський — ельзаському синдикатові.

Треба зазначити, що відносно калійного угноєння СРСР поки що у власті франко-німецького синдикату, що призначатиме ціни, які схоче. Правда, зараз Всесоюзна Академія Наук організувала експедицію обслідувати поклади калію, що є в СРСР.

Взагалі франко-німецький калійний синдикат нині монополіст на світовому ринкові. Тому дуже цікаво, як реагував американський капітал, що є фінансовим гегемоном сучасного капіталістичного світу, на спробу калійного синдикату в кінці 1925 року дістати в Нью-Йоркові позичку.

Позика ця мала бути розміром 50 мільйонів доларів. На пай Сполучених Держав полишалася 26 мільйонів доларів. Ця американська частина позички, цілком підготована до випуску, несподівано зірвалася. Уряд Сполучених Держав, в особі міністра торгу Гувера, наклав неофіційно своє вето (заборону) на реалізацію цієї позички в Сполучених Державах.

Знаменні мотиви заборони: калійний синдикат — це об'єднання монопольного характеру, а на гадку американського уряду, не в інтересах господарства Сполучених Держав, яке найбільше споживає калій, піддержувати чужоземні фірми, що диктують світовому ринкові свої монопольні ціни. Відносно монопольного характеру калійного синдикату, до якого належать не тільки приватні фірми, а й пруський фіск, не може бути двох гадок. Через поєднання німецького й французького синдикатів монопольність європейської калієвої промисловості набирає світового характеру, а з цього — й відмова в кредитові.

Ця боротьба американського капіталу проти чужоземних монополій на привозу до Сполучених Держав сировину, очевидно, в чималій мірі спричинилася до того, що в Лондоні на підпису позичку калійного синдикату на 5 мільйонів фунтів стерлінгів зібрано в кілька разів більшу од 5 млн. суму, і при тому на протязі менше одної години¹⁾.

Для чого калійному синдикатові стільки грошей?

Німецька преса дуже детально розкрила фінансову програму синдикату в зв'язку із позичкою. Гроші призначалися, по-перше, на консолідування короткострочних кредитів; по-друге, на поширення продукції (в розумінні виробу побічних продуктів) і — головним чином — на утворення можливості відкрити кредити німецькому сільському господарству, чим значно збільшиться місткість внутрішнього ринку. Річ в тому, що штучне угноєння, що виробляє калійний синдикат, не має досить збуту в німецькому сільському господарстві, надто серед селян. Збільшити місцевий попит можна тільки збільшивши джерела кредитування, а через це — велика позика за кордоном.

1) Окрім Лондона, на інших європейських біржах, позичку калійного синдикату розміщено так: 1,7 мільйонів фунтів стерлінгів у Швейцарії, 1 млн. ф. ст. в Голандії і 300 000 ф. ст. — в Швеції.

Таким чином калійний синдикат позику за кордоном має в значній мірі за засіб збільшити купівельну спроможність внутрішнього ринку і тим самим піднести місцеву продукцію сільського господарства.

Та, з другого боку, навряд чи американське господарство зацікавлене в зменшенні свого імпорту в Німеччині. Досі неясно, чи цей мотив не відіграв певної ролі в Гуверовій забороні позики.

В згаданій вище статті „Індустріалізація сучасної Франції“ я говорив, що перед світовим капіталізмом, що не позагоював ще своїх воєнних ран, зараз стоїть дилема: або вести далі завзяту конкуренцію, або перейти на путь міжнародних порозумінь¹⁾.

Франко-німецький калійний синдикат — не єдиний приклад такого міжнародного порозуміння в справі врегулювання продукції й розмежування ринків збуту. Нині в Парижі йдуть переговори представників різних європейських держав про картелювання залізобудівної промисловості.

Недавні (на початку 1926 року) угода про відновлення існуючого вже до світової війни міжнародного рельсового синдикату є, на гадку одного німецького економіста Георга Мюнга, необхідною передумовою міжнародного картелювання залізобудівної промисловості²⁾.

Переговори про відновлення міжнародного рельсового синдикату тяглися досить довго, бо країни, що договорялися, не могли порозумітися в основнім питанні — про поділ квот (часток участі) між окремими країнами.

До війни частка Франції в рельсовому синдикаті була 10%. Тепер представники її, в зв'язку із збільшенням питомої ваги французької залізобудівної промисловості на світовому ринку, домагалися збільшення своєї квоти до 30%.

По останніх відомостях французької преси³⁾, квоти всіх держав, що підписали угоду про рельсовий синдикат, поділяються так:

Англо-американська група — 43%; франко-німецька — 40%; бельгійсько-люксембурзька — 17%.

Отже, рахуючи, що французька квота буде рівна німецькій, на пай Франції й Німеччині припаде менш, ніж по 20%, бо Франції доведеться уступити частину своєї квоти Польщі, а Німеччині — поступитися на користь Чехо-Словаччини.

Одним з безпосередніх наслідків організації „Ірми“ — міжнародного рельсового синдикату — буде що-річна поставка 200.000 тон французького чавуну для поділу на німецькому ринку через німецький чавунний союз („Roheisenverband“).

Завдяки тому, що уложено цю угоду, Лотарингія, що терпіла від перепродукції заліза, знайде йому збут у Німеччині, а остання, в свою чергу, виграє, бо буде охоронена від безладної конкуренції Франції — наслідку валютного демпінгу. Бо знецінення франку, що не перестає, це — експортна премія для французької залізобудівної промисловості.

Для уложення подібних міжнародних угод треба, щоб відповідні галузі промисловості були об'єднані в картелі в кожній з країн, що укладають між собою цю угоду, — картелювання в національному масштабі.

Та окрім торговельної концентрації, концентрація продукційна: зліяння однорідних підприємств в межах не тільки окремих держав, а й у міжнародному масштабі, залежить від того, що тепер продукційний апарат світу на 40—50% більший довоєнного, при одночасному звуженні світового ринку.

Як було вище сказано, в період інфляції німецька промисловість значно збільшила свою продукційну базу. Епісод довготривалого знецінення валюти відповідає теж нагромадження в одну групу інфляційних концернів, якого зразком є концерн Стиннесів.

Великі прибутки спекулятивного характеру, безпроцентні державні кредити, які поверталися знеціненими марками, дозволили керівникам концернів розширити існуючі й побудувати нові підприємства. Нечислена група підприємців дбала тільки про те, щоб врятувати свої капітали від знецінення.

Скуповуючи за безцінь чужі підприємства, вони разом з тим збільшували продукційну силу своїх фабрик та заводів, але без жадної орієнтовки на найновіші технічні досягнення. Для цього не було ніяких стимулів: ринок в той час невинно вимагав усього товару, і кожне підприємство, навіть із поганим устаткуванням, могло розвивати свою продукцію, не боячись конкуренції.

¹⁾ „Червоний Шлях“, 1925 р. № 6—7, ст. 190.

²⁾ „Vossische Zeitung“, 14 березня 1926 р.

³⁾ „L'Usine“, № 14. 3 квітня 1926 р.

З початку 1924 року, після стабілізації валюти, перед Німеччиною устала проблема не тільки поповнити знову оборотний капітал, а значно переустаткувати основний капітал своєї промисловості.

З стабілізацією марки були сполучені всі явища гострої господарчої кризи. Трудність збуту, брак оборотних коштів, неможливість дістати довгосрочні кредити знову оживили концентраційні змагання в німецькій тяжкій промисловості.

1-го листопада 1924 року підписано угоду про утворення „Kohstahlgemeinschaft“. Цей новий сталевий картель об'єднав всі підприємства, що виробляли залізо й сталь в якому-б ні було виді. Він поклав собі за мету поволі тісно охопити окремі галузі залізної індустрії Німеччини.

Сталевий картель почав з регулювання продукції, не вриваючись безпосередньо в царину чавуну. Контингентування випуску продукції, і тепер — головна функція „Kohstahlgemeinschaft-у“. Він що-місяця оголошує розмір зменшення продукції, виражений в % до частки продукції учасників об'єднання.

По договору, кожен член має на загальних зборах об'єднання один голос на кожні 50.000 тон своєї частини. Коли на цій підставі порахувати число голосів, що мають окремі концерни, то вийде, що голосу п'ятих найбільших фірм (напр., Круппа, Фенікса, Тиссена, Деутш-Люксембург, Гуте-Гофнунг) досить, щоб забезпечити більшість за собою.

Взагалі нові німецькі картелі, в першу чергу „Kohstahlgemeinschaft“, — це вияв змагання німецького капіталу вернутися від довірливих, на-швидку склепаних інфляційних концернів до справжніх монополістичних організацій, до монополії концентрації капіталу.

Стиннесів концерн і інші інфляційні концерни вирости, як продукт валютової кризи — не відродження, а розкладу німецького капіталізму. Реорганізація німецького капіталу — з інфляційних концернів через картелі — в могутні нові трести — це спроба утворити монополії, ще доладніші й міцніші, ніж ті, що існували в довоєнній імперіалістичній Німеччині.

Який величезний вплив має „Kohstahlgemeinschaft“ на всі боки господарчого й політичного життя Німеччини, видно хоча-б з цього:

На щорічних загальних зборах сталевих картелів обирається спеціальна комісія в чужоземних справах. Річ в тому, що регулюється зовнішній торг залізними виробами між Францією й Німеччиною не порядком включення цих справ в загальний торговельний договір, а безпосередніми угодами приватно-правного характеру між представниками тяжкої промисловості обох країн.

Такі державні функції сталевих картелів прикривається зараз досить важним аргументом, що при звичайному порядку погодження зовнішніх торговельних справ — пільги, що дістає одна з сторін (контингенти й т. и.) мусіли-б автоматично поширяться й на інші держави, що користуються правом найбільшого сприяння. Передачею цих функцій сталевому картелю усуваються саме ці незручності.

Переговори між „Kohstahlgemeinschaft“ і „Comité des Forges“ почалися в жовтні 1924 року з тим, щоб кінчитися к 10 січня 1925 року, коли виходить строк, після якого Франція перестає користатися в Німеччині одностороннім найбільшим сприянням.

Сторони мали подолати великі труднощі. Французи домагалися продовження привозних до Німеччини контингентів заліза. Представники Німеччини годились дозволити свободний привіз певної кількості заліза та стали, але вимагали на заміні компенсацій для своєї обробної, а надто — машинобудівельної промисловості, що її значно розширений продукційний апарат хотів мати у Франції ринок для своєї продукції.

Тільки в середині червня 1925 року переговори закінчилися Люксембурзькою угодою, основні пункти якої зводилися до цього:

Французький привіз чавуну, півпродуктів і прокатного заліза контингентується в 1.750.000 тон що-року. Ця цифра максимальна і підлягає тому самому процентовому зменшенню, що оголошує що-місяця „Kohstahlgemeinschaft“, регулюючи продукцію об'єднаних підприємств.

З загальної кількості 1.750.000 тон надходить з Саарської країни безмитно 742.400 тон; решту: 530.300 тон — з Лотарингії і 477.300 тон — з Люксембурга — увозиться з оплатою мита в половиннім розмірі; оплату другої половини брав на себе німецький сталевий картель.

За це французи пішли на поступки у трьох речах: 1) вони відмовилися від жадання зменшити німецьке мито на залізо й сталь; 2) привозить умовлені контингенти безпосередньо французький синдикат у руки німецького картеля; 3) Франція

зобов'язується не увозити до Німеччини залізних продуктів поверх контингентної кількості, навіть коли - б згодилася сповна заплатити мито.

Таким чином „Kohstahlgemeinschaft“, домогшись монопольних прав на залізо й сталь, що привозиться з Франції по контингентах, вважав свої інтереси досить забезпеченими.

Не буде нецікавим додати, що угода ця не передбачала ніяких пілг для німецької обробної промисловості. Навпаки, вона мала нести всі видатки, сполучені з договором. Платити половину мита за лотаринзькі й люксембурзькі залізні продукти „Kohstahlgemeinschaft“ збирався, звичайно, не своїм коштом, а переклавши це на споживача.

Під час переговорів із французькими промисловцями уложено було попередню угоду між „Kohstahlgemeinschaft“ і представниками залізообробної промисловості про компенсацію мита на те залізо, вироби з якого йдуть на експорт.

Завдяки угоді про експортні ціни, залізообробна промисловість змогла сповна розвернути ту систему збуту, якою залізообробна індустрія завжди в повній мірі користалася. Високі ціни для внутрішнього ринку і так звані „бойові“ ціни для експорту — цей старий принцип капіталістичних об'єднань нині панує на всіх ступенях залізної промисловості Німеччини, починаючи з сировини й кінчаючи готовим продуктом.

Система двох цін, що лягає всею вагою на плечі широких мас німецької людності, найодвертіш виявилася в цій угоді про компенсаційні ставки на залізо.

Люксембурзьку угоду або, як її називає німецька преса, „Люксембурзький залізний договір“, зафіксовано ще 16 червня 1925 року. Виконання її означало - б ослаблення можливості конкуренції на внутрішньому німецькому ринкові, що залежала від французького валютного демпінгу, і, значить, дозволило - б зберегти високі ціни на залізо в Німеччині. Окрім того, вона передбачала теж угоду про розмежування інтересів на зовнішніх ринках між французькою й німецькою залізною промисловістю.

Проте, з другого боку, керовники німецької тяжкої промисловості немов би то злякалися тягара прийнятих на себе зобов'язаннів, а саме труднощі поглинути весь контингент, 1.750.000 тон чавуну. Дійсно, коли скінчилося право Франції (починаючи з 10 січня 1925 року) безмитно увозити чавун, привіз цей до Німеччини за перші 6 місяців був коло 200 000 тон. За рік це було - б 400.000 тон. Німеччина, отже, була змушена увозити на 1.350.000 тон більше, ніж тоді, коли не було угоди.

Зірвати Люксембурзьку угоду не в малій мірі допомогли ще позалаштункові впливи англійської тяжкої промисловості, Англія не могла допустити, і поки що дійсно не допустила, блоку тяжкої індустрії Франції й Німеччини.

Стан Англії можна ілюструвати цифрами продукції сталі і зовнішнього торгу залізом найважливіших країн.

I. ПРОДУКЦІЯ СТАЛІ

В середньому за місяць тисяч тон

	1913 рік	1925 рік
Німеччина	1.587	1.040
Англія	649	627
Франція	391	750
Бельгія	206	380
Разом	2.824	2.897
Сполучені Держави	2.622	3.075

II. ВИВІЗ ЗАЛІЗА

Німеччина	490	164
Англія	231	87
Франція	67	344
Бельгія	56	229
Разом	844	824
Сполучені Держави	321	80 ¹⁾

¹⁾ Виловень світового господарства від 15 лютого 1926 року, вид. Центрального Управління друку ВРНГ СРСР.

З цих цифр видно, що в загальній кількості вивозу заліза з європейських країн місце, що займає Англія, зменшилося з 27,3% 1913 року до 10,5% 1925 року.

Експорт заліза із Сполучених Держав теж зменшився майже утворю, але яка величезна різниця ховається за цією зверхньою подібністю. Тим часом, як імпорту Сполучених Держав невеликий (70.000 тон на місяць), імпорту Англії швидко доганяє її експорт і становить 227.000 тон що-місяця. Сполучені Держави збільшили ужиток свого власного заліза, а Англія примушена чужою продукцією задовольняти значну частину своєї змалілої потреби.

1913 року сама Німеччина, що мала 50% європейської продукції заліза, давила Англію своєю силою. Нині Англія може мріяти, що з Німеччиною, здавленою в лещатах Давесівського плану, вона ще в силі конкурувати. Але франко-німецький блок тяжкої промисловості, до якого пристане тяжка індустрія ряду країн: Бельгії, Люксембурга, Польщі й Чехо-Словаччини, — викликає в Англії велику тривогу¹⁾.

Протягом 1925 року і на початку 1926 року англійський капітал не раз пробував зговоритися з німецькою тяжкою промисловістю. Цей контакт мав настати в наслідок розмежування між Англією й Німеччиною світового вугляного ринку, на якому вони виступали разом із Сполученими Державами, як головні приставники й конкуренти.

Найжорстокіше вдарила німецьку вугляну промисловість окупація Руру 1923 р. Німеччина могла тоді існувати, тільки закуповуючи вугілля на стороні. Головним приставником її стала Англія, що з цього часу цілком опанувала європейський ринок, витіснивши з нього навіть Америку.

1924 року, по ліквідації Рурської окупації, вугляна промисловість Німеччини вже налагоджує збут за кордон, що 1925 року збільшується більш, ніж удвоє (13.233.598 метричних тон 1925 року проти 6.331.754 метр. тон 1924 року).

Цікаві такі дані про боротьбу німецького й англійського вугілля за французький ринок. Здобуто вугілля у Франції 1925 року всього 48.033.564 тонн, тим часом як місткість її ринку, по рахунках французьких статистиків, доходить до 75 мільйонів тон.

Недостачу цю поповнювано головню привозом з Німеччини. В той час, як з Англії було привезено до Франції 1925 року 10 мільйонів метричних тон, з Німеччини привезено до Франції того самого 1925 року по-над 17 мільйонів тон.

Недостача вугілля в країні, konieczність імпортувати його з-за кордону ще до війни поставили перед Францією завдання — використати свої багаті ресурси водяної енергії. За час світової війни, а надто після неї, ця ідея дістала новий імпульс і планове використання „houille blanche“ — білого вугілля (водяної енергії) дало великі здобутки, про масштаб яких можна судити з таких даних:

Всю силу, яку посідає Франція в формі „білого вугілля“ в районі Альпів, Піреней і Центрального Масиву, можна рахувати у 9 мільйонів кінських сил. Багатством запасу водяної енергії Франція займає одно з перших місць на європейському континенті. Нині у Франції устатковано гідралічних установок загальною силою на 2.450.000 кінських сил²⁾.

Гідро-електричні установки дуже розвинулися не тільки у Франції, а й по інших країнах, як от у Норвегії, Швеції, Швейцарії й Італії (не говорити вже про такі сильні гідро-електричні установки як „Дніпрострой“, та „Волховстрой“, що будуються зараз у Радянському Союзу).

Окрім „білого вугілля“, чорний хліб промисловості — кам'яне вугілля має ще більшого суперника в рідкому паливі. Поява побіденої суперниці вугілля — нафти відняла у вугілля ряд найважливіших позицій. Всю першу чверть XX віку можна з цього погляду характеризувати, як епоху „петролізації“ світового господарства.

Нижче наведені дані про продукцію показують, яка різна була путь розвитку вугляної й нафтової промисловості за останні 11 — 12 місяців.

СВІТОВА ПРОДУКЦІЯ

	В у г і л л я		Н а ф т а	
	В тисячах метр. тон.	В % до 1913 р.	В тисячах метр. тон.	В % до 1913 р.
1913 р.	1.195.758	100,0	52.240	100,0
1924 „	1.139.639	95,3	133.726	256,0
1925 „	1.150.000	96,2	140.169	268,3 ³⁾

¹⁾ „Червоний Шлях“ 1925 р. № 6 — 7, ст. 491.

²⁾ Державний Бюлетень торг. представництва СРСР у Франції, № 11, 7/V — 26 р.

³⁾ „Экономическое обозрение“, 1926. Квіт. В. Шпринк. „Кризис вугляної промисловості в Англії“.

Треба теж зазначити, що на розмір ужитку вугілля, в розумінні значного зменшення його, вплинув поступ у техніці використання палива за роки війни й після неї. Цікаво, наприклад, що завдяки заведенню раціональних методів спалювання вугілля, Німеччина може зекономити все вугілля для репараційних приставок.

Нарешті останнім чинником, що зменшував ужиток вугілля в останні роки, була загальна господарча криза. Кризу цю в багатьох царинах народного господарчого життя Німеччини, зокрема — в машинобудуванні, описано вище. Господарча криза в більшій чи меншій мірі зачепила майже всі европ. країни.

При таких умовах проблема розмежування світового, і зокрема європейського вугляного ринку устала перед обома країнами, що конкурували між собою, — Англією й Німеччиною. Тим більш, що для Англії, як повстання, так і кінець величезного загального страйку, що скінчився 12 травня ц. р., було нерозривно зв'язане з тими величезними субсидіями, що діставала вугляна промисловість. Субсидіювання вугляної промисловості протягом 9 місяців (з 31 серпня 1925 року по 1 травня 1926 року) коштувало англійській державі більш 19 мільйонів фунтів стерлінгів.

В агаданій вище статті було зазначено¹⁾, що картелювання в інтернаціональному масштабі можливе, коли є необхідні для цього передумови в виді картелювання в національному масштабі більшості підприємств в країнах, що приступають до міжнародного порозуміння.

Тим часом, по даних німецької преси, в Англії тепер помічається брак концентрації. В той час, як в Німеччині є 70 великих вугляних підприємств, об'єднаних в Рейнсько-Вестфальському вугляному синдикаті („Reinisch-Westfälisches Kohlsyndicat“), в Англії є коло 1.400 вугляних підприємств, що зостаються й далі розпорошеними, і синдикувати їх — не легка річ. Правда англійський капітал робить все, що від нього залежить, щоб синдикувати вугляну промисловість. Для цього було навіть запрошено до Англії двох представників Рейнсько-Вестфальського синдикату, щоб ознайомити з його конструкцією англійських вугляних „королів“²⁾.

З другого-ж боку, хоч німецька вугляна промисловість і прагне порозуміння з Англією, але уявляє собі це порозуміння, як діло далекого майбутнього...³⁾

Тим часом, як в Англії синдикування й картелювання ще допіру починається, при чому це стосується не тільки до вугляної, а й до металургійної промисловості, в німецькому капіталізмі утворюються величезні комбінати і йде дальша концентрація промисловості та капіталів.

Глибока господарча криза, що більш семи місяців переживала німецька промисловість, примусила її шукати нових способів організації продукційного апарату. Одним з наслідків цих шуканнів є той могутній процес промислової концентрації, що спостерігається нині в Німеччині.

Найбільшим прикладом німецької продукційної концентрації є утворення двох трестів-велетнів — Анілінового й Рурьського гірничного.

Як сказано вище, німецька хемічна промисловість займала до світової війни майже монополічне становище на світовому ринкові.

Загальне зменшення експорту виробів німецької хемічної промисловості проти 1913 року видно з цієї таблиці:

Р о к и	Тисяч тон	Скільки коштує (мільйон. марок)
1913 р.	2.529	912
1920 „	514	469
1923 „	916	—
1924 „	742	481
1925 „ (перше півріччя)	561	329

З даних цієї таблиці виходить, що, не вважаючи на втрату свого монополічного становища на світовому ринкові, німецька хемічна промисловість систематично й успішно розвиває за останні роки свій експорт.

Злилися в Аніліновий трест найбільші німецькі хемічні підприємства під тиском все дужчої чужоземної, зокрема — американської, конкуренції.

Цікаво буде до цього додати, що хемічна промисловість Сполучених Держав розвинулася тільки після світової війни.

¹⁾ „Индустриализация современной Франции“, „Червоный Шлях“, 1925 р., № 6 — 7, ст. 289.

²⁾ „Frankfurter Zeitung“, № 309, від 27 квітня 1926 року.

³⁾ „Frankfurter Zeitung“, № 299, з 23 квітня 1926 р.

Аніліновий трест об'єднує хемічні підприємства таких країн:

	Число робітників	Акц. капітал (мільйон. марок)
Баденська анілінова й содова фабрика	39.000	177,2
Фридрих Байєр	13 500	177,2
Майстер Люціус	15.000	177,2
Гентерська фабрика фарб	14.000	58,0
Гризгейм - Електрон	14.500	44,32
Вейлер - тер - Мер	1.500	12,08
Кассла	13.500	70,0
Калле	1.000	6,0
Разом	110.000	722,0

Тим, що кожна з об'єднаних в Аніліновому тресті фірм, володіє ще прямо чи посередньо цілим рядом інших фабрик, копалень, гірничних і сталеливарних заводів (між иншим, трестові належать теж контрольні пакети акц. т-ва „Рейншталь і „Рибек - Монтан“, з котрих останній належав перш Стиннесові), то фінансова сила Анілінового тресту значно більша од мільярду марок.

Утворення Анілінового тресту — перший крок до завзятої боротьби за гегемонію на світовому ринкові, яку німецька хемічна промисловість намагається знову завоювати кращими й дешевшими своїми продуктами. А в тім, як видно з наведеної вище таблиці, ціни, починаючи з 1920 р. і до самого 1925 року, — значно вищі, ніж до війни.

Цікаво, що хемічна промисловість Сполучених Держав, оцінюючи утворення Анілінового тресту, як появу на світовому ринкові наймогутнішого конкурента, перша перейшла в наступ, загрозивши виключити з складу „Американської асоціації хемічної продукції“ всяку фірму, що торгуватиме німецькими фабрикатами, або організує спільно з Аніліновим трестом продукцію їх в Америці.

Коли Аніліновий трест виявляє собою агресивні змагання німецького капіталізму, то цілком инакшого характеру набирає утворений 15 січня ц. р. залізо - вугляний трест Рейнско - Вестфальської країни під фірмою „Vereinigte Stahlwerke Ag“. Він склався: з 1) Рейн - Ельба - Уніон із її підприємствами — Гельзенкірхен, Дейтш Люксембург і Бохумер Ферейн; 2) Фенікс з Штальверке - фон - дер - Цинен; 3) Тиссен і 4) Рейніше Штальверке.

Ще в середині жовтня 1925 року центральний орган німецької тяжкої промисловості¹⁾ писав, що це злиття робиться під диктовку американських банкірів. Останні поставили попередньою умовою фінансування цілковите об'єднання досі цілком незалежних і самостійних підприємств, хочаби мати діло з об'єднанням німецьких фабрик та заводів, а не з непевними балансами окремих концернів.

Німецькі концерни гнутьсь під тягаром величезних основних капіталів, частину яких вони не можуть використати, бо умови запеклої світової конкуренції дозволяють працювати тільки найкраще впорядженим підприємствам.

Як сказано було вище, концерни, що утворювалися в інфляційні роки, ставили собі завдання з'єднати як найбільше різних підприємств, часто нічим не зв'язаних одно з одним; всеосяжність концерну заступала його дійсну силу. Разом з тим у самому концернові ставало трудніше організувати збут товарів, що продукували окремі підприємства, належні до складу концерну.

Терплячи від недостачі оборотних коштів, не маючи досить кредиту для перепорядження своїх заводів, німецькі концерни були змушені вдатися по фінансування до американських банкірів. Останні робилися безпосередніми учасниками того чи иншого підприємства, купивши його акцій.

Тим часом, як раніш німецькі підприємства були досить ревниві до своїх акцій і боялися втратити свою незалежність, поступившись нею чужоземним кредиторам, протягом 1925 року передавалося тяженькі пакети акцій, чужоземні капіталісти набували цілі німецькі підприємства, від чого німецькі підприємства все дужче втрачали свою самостійність і між ними й їхніми кредиторами повставав усе тісніший зв'язок. Американський банк Диллон і Рид взяв на себе фінансування організації Рурського тресту, для чого випустив позичку на суму 75 мільйонів доларів.

¹⁾ „Reinisch - Westfälische Zeitung“, № 628, від 14 жовтня 1925 року.

Утворення Рурського тресту, що малося офіційно оформити 1 квітня ц. р., ще досі (середина травня 1926 року) не закріплене. Проте, тепер вже можна говорити про утворення цього велетенського тресту, як про факт, що вже стався.

Участь окремих концернів у Рурському тресті така:

Назва концерну	% участі в тресті
Рейн - Ельбе - Унійон	39,5
Фенікс	26,0
Тиссен	26,0
Рейншталь	8,5

Рурський трест включає в себе $\frac{2}{3}$ всієї рейнсько-вестфальської залізної промисловості. Центр ваги усіх згаданих концернів у металургійній промисловості, хоч вони посідають і дуже великі вугляні підприємства.

До Рурського тресту не пристали 4 великі металургійні концерни — Крупп Гутефунгсгюте, Клекнер і Геш.

Мета новоутворюваного тресту — так звана „раціоналізація“ продукції, тоб-то рішуче програмове згортання промисловості ліквідацією нерентабельних підприємств. Керівники тресту поклали собі за завдання — можливим спрощенням методів роботи, зменшенням продукції й числа виробів привести в рівновагу німецьку залізну промисловість і збільшити її рентабельність.

Річ у тому, що останніми роками продукційні спроможності німецької залізної промисловості розвивалися дуже швидко. Так, приміром, продуктивність німецьких гут 1920 року була 36.000 тон на добу. І к кінцю 1924 року продуктивність їх збільшилася до 48.000 тон, тоб-то майже на 45%. Тим часом потреба в залізі й залізних виробах в Німеччині дуже зменшилася.

Загалом, коли підраховувати німецьку продукцію залізних виробів, виробів з чавуну й сталі й ужиток їх, то продукційну спроможність можна буде визначити в 18—20 мільйонів тон, а потребу — в 12—14 мільйонів тон. Протягом останніх місяців 1925 року ужиток зменшився, в переводі на річний збут, до 9—10 мільйонів тон. Отже, від $\frac{1}{4}$ до $\frac{1}{3}$ продукції німецької залізної промисловості зостається невикористаною, а тим часом боротьба за зовнішні ринки збуту надзвичайно складнішає в умовах знецінення французької валюти й великого протекціонізму інших країн.

Через це питання про торговельну політику Рурського тресту набирає особливого інтересу, бо навряд чи може бути сумнів, що керівники тресту постараться закрити доступ до Німеччини чужоземному (головне — французькому) залізові.

Про ролі французького вивозу в загально-німецькому привозі заліза можна судити по такій таблиці:

ПРИВІЗ ЧАВУНА, ПІВФАБРИКАТІВ І СОРТОВОГО ЗАЛІЗА ЗА СІЧЕНЬ — ВЕРЕСЕНЬ

1925 року (рахуючи на тисячі тон)

		% до суми
Саарська країна	221,6	31,0
Франція	22,0	3,0
Ельзас - Лотарінгія	148,6	20,0
Люксембург	156,1	22,0
Інші країни	170,8	24,0
Разом	719,1	100 ¹⁾

З даних цієї таблиці видно, що 76% загально-німецького привозу заліза припадає на Францію й колишні німецькі країни, що останнім часом належать до Франції.

Подані цифри в значній мірі пояснюють, чому свого часу де-Вендель, „король“ лотаринзької залізної промисловості, що грає велику ролі в „Коміте де Форж“, притомом вимагав від ім'я французької залізної промисловості від французького

¹⁾ Бюлетень світового господарства від 15 лютого 1926 року.

уряду уложити компромісову економічну угоду з Німеччиною. Річ в тому, що виконання Люксембурзької угоди було з німецького боку поставлене в залежність від уложення загального франко-німецького договору.

Коли, з одного боку, доступ на місткий німецький ринок є для французької залізничної промисловості справою життя, то, з другого боку, розмежування зовнішніх ринків збуту із головною країною, що продукує залізо, якою є нині Франція, для німецької трестованої промисловості, в особі „Rohstahlgemeinschaft“ і „Stahlwerksverband“, має величезне значіння. В той час, як Німеччина 1925 року вивезла 1,8 мільйонів тон заліза, французький експорт заліза того самого року досяг 4 мільйонів тон¹⁾.

По останніх відомостях німецької преси, в Люксембурзі знову почалися переговори про утворення міжнародного картелю²⁾. В яку форму остаточно виллюється ці переговори, зараз, звичайно, трудно сказати.

Надзвичайно інтенсивний процес концентрації в Німеччині, що раціоналізує й згортає в самій країні нерентабельні підприємства, утворює разом з тим величезної сили чинник для впливу назовні. Так, приміром, з приводу утворення Рурського тресту орган французьких промисловців „Л-Юзін“ стурбовано питає:

„Перед лицем цього грізного об'єднання чи не слід опасуватися, що індивідуалізм наших продуцентів скінчиться їх загином?“.

Треба думати, що за поміччю американського золота швидко загине цей „індивідуалізм“, тоб-то недостатня, рівняючи до німецької, концентрація французьких заводчиків.

Правда, що американські кредити французькій промисловості можуть мати місце тільки після стабілізації франку; тим часом, за останніми відомостями, що попали в пресу, поки що припинилися переговори, що велися з директором Нью-Йоркського Федерального Резервового Банку Стронгом і директором Англійського банку Монтею Норманом про позику Франції 300 мільйонів доларів для стабілізації франку.

Загалом треба сказати, що позиція американського капіталу, як у справі стабілізації франку, так і в справі утворення міжнародного залізничного картелю, не зовсім виразна.

Коли франко-німецький блок неприйнятний для Англії, то перетворення франко-німецького залізничного картелю у всеєвропейський картель, тоб-то об'єднання трьох головних країн Європи, не може допустити Америка.

З другого боку Франція й Німеччина, не маючи, в потрібній їм мірі, власних капіталів і значить примушені бути залежними від американського та англійського капіталів, не можуть бути в повній мірі самостійними у своїм світовім господарстві.

Я. Шик

¹⁾ „Wirtschaft und Statistik“, № 7, від 17 квітня 1926 року.

²⁾ „Industrie und Handels Zeitung“, від 6 травня 1926 року.

ПАМ'ЯТНИКИ КУЛЬТУРИ

* Охорона пам'ятників культури й природи. ВУЦВК та Раднарком УСРР затвердили нове положення, згідно з яким всі пам'ятники культури та природи, що мають наукове, історичне, або мистецьке значіння, знаходяться в загальному завідуванні Наркомосу. На Наркомос покладається вживати заходів до зосередження пам'ятників культури та природи на території України, організувати експедиції, доглядати за утриманням пам'ятників, розглядати справи про реєстрації пам'ятників і т. ін.

Для допомоги Наркомосові засновуються українські комітети охорони пам'ятників культури й природи.

Вивіз за кордон пам'ятників культури й природи без дозволу Наркомосу забороняється. Всі знахідки речей наукового, історичного й мистецького значіння мають передаватися до найближчих музеїв. Пам'ятники культури й природи, що мають особливо цінне значіння, а також сади й парки наукового та історично - мистецького значіння, можуть бути оголошені, постановою Раднаркому, заповідниками.

* В Одесі. Організована комісія для охорони пам'ятників матеріальної культури й природи. До району діяльності комісії входять: Одеська, Миколаївська, Першотравенська, Зінов'ївська, Медитопільська, Криворізька та Маріупольська округи.

Комісія почала робити облік цікавих пам'ятників — будинків, могил, заповідників, дерев то - що.

* Археологічна знахідка. За 7 верстов від Одеси поблизу села Усатова вчені співробітники історико - археологічного музею на чолі з професором Болтенком, роблячи розкопи, знайшли цінні археологічні матеріали, зокрема знайшли передісторичне городище з фундаментами стін і цілою системою доріжок, брукованих вапняком.

За всіма ознаками, носіями усатівської культури були пожильці українських степів, північно - західньої Чорноморщини та нижньої Надністрянщини.

* Археологічні розкопи в районі Перещепина. В районі села Перещепина, Павлоградської округи, почнуться розкопи курганів кам'яного віку й тюркської епохи. Розкопи робитимуть співробітники й практиканти Катеринославського історико - археологічного музею, за безпосереднім керу-

ванням директора музею академіка Д. І. Яворницького й його заступника професора Пархоменка.

У Перещепині нині діяльно готуються до майбутніх розкопів. Розкопи робитимуть на кошти, що їх приділила Укрголовнаука, а також коштами музею.

* Пам'ятник Г. С. Сковороді. 21 червня в селі Іванівці, поблизу Харкова, що тепер перейменоване в село Сковородинівку, відбулося відкриття пам'ятника на могилі славнозвісного українського філософа Сковороди.

Пам'ятник збудовано виключно на кошти місцевих селян, а так само добровільну вчительську підписку.

На врочистість наїхало чимало селян з близьких сел. Прибули з Харкова представники ВУЦВК, Наркомосвіти, Окрвиконкому, Головнауки.

Пам'ятник відкрив голова місцевої сільради Макаренко. Було зачитано привітання Петровського та різних організацій, установ. Яко представник Головнауки, виступав академік Багалій, що зробив доповідь про життя та творчість Сковороди.

Пам'ятник роботи проф. Кратко являє собою погруддя філософа. Незабаром в цьому - ж таки селі відкривають музей та сільбудинок ім. Сковороди.

* Охорона могили композитора Ніщинського. В Ворошилівці, Тиврівського району, знаходиться могила відомого українського композитора Ніщинського. З огляду на те, що за цією могилою нема належного догляду, президія Окрвиконкому ухвалила запропонувати місцевій владі подбати про впорядкування та охорону могили.

* Природні заповідники. Укрголовнаука та центральний комітет охорони пам'ятників природи звернулися до ВУАНУ з листом, в якому прохають Археологічний комітет з'ясувати місцевості на Україні, що мають науково - освітні, художні та культурно - історичні цінності, з метою виділити з них природні заповідники.

* 35-та річниця роботи полтавського музею. Полтавський державний музей готується нині до переведення святкування 35-річчя роботи музею. Видається спеціальний збірник, присвячений ювілеєві, та впорядковується звітна виставка роботи музею за 35 років.

Святкування ювілею музею відбудеться у вересні. В ньому братимуть участь представники різних наукових установ та організацій Радянського Союзу.

* Галерея Націй. В Пале-Руаяль у Парижі, в якому знаходиться „Міжнародний Інститут для совмісної Наукової Роботи“ в скорому часі засновується „Галерея Націй“. Всі країни будуть мати право виставляти книги, плакати, фотографії і т. ін.

* Міжнародна виставка Вищої школи. Місто Бонн у співробітництві з Германськими вищими Школами, Пруським Міністерством народної освіти й Германським Міністерством закордонних справ улаштує 1928 р. велику міжнародню виставку „Вища Школа“, яка повинна дати картину

загальної наукової роботи, винаходів і досягнень Інститутів і їх впливу на культурне життя народів. Виставка повинна бути також спробою відновити зруйнований війною зв'язок по-між наукою й вищою школою.

* Центральна виставка дитячої творчості. В Москві в I-му державному педагогічному театрі протягом червня місяця була відкрита центральна виставка дитячої творчості в образотворчому мистецтві, яку організувала Рада художнього виховання Наркомосу.

Виставка має бути першим досвідом систематизації творчості всіх груп дитусанов Соцвиху. За нею має бути улаштовано низку виставок у центрі і на місцях по основних лініях художнього виховання.

НАУКОВІ ЗАКЛАДИ

В УКРАЇНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ НАУК

* Постанова про реорганізацію УАН. На останньому пленумі Укрголови науки обмірковувано справу про реорганізацію Української Академії Наук.

За новим статутем, що його ухвалив пленум, Українська Академія Наук має на меті розвивати всякі знання, зв'язані з практичними потребами культурного та економічного будівництва України.

Академія повинна підтримувати творчу діяльність українських наукових закладів, стежити за розвитком міжнародньої науки, вкладаючи до міжнародньої наукової скарбниці наукові здобутки України.

За новим статутом Академія поділяється на два відділи: природничо-технічний і соціально-історичний.

Центр ваги роботи Академії переноситься на науки, зв'язані з потребами нашого господарства.

* Н.-д. катедра мистецтвознавства. Науково-дослідча катедра мистецтвознавства УАН перебуває нині в стані реорганізації. Катедра має поділитися на 6 секцій, частина з яких уже розпочала працю.

При катедрі функціонуватимуть такі секції: 1) теорії мистецтв (завідуючий секцією — Б. Якубинський), 2) загального мистецтва, 3) українського мистецтва (зав. Новицький), 4) передісторичного мистецтва (зав. Курінний), 5) музична секція (зав. Квітка), 6) театральна (зав. Ніковський). Керівник катедри — проф. Новицький.

* Зв'язок з Грецією. Грецька Академія Наук, що її утворено в березні ц. р. в Атені, надіслала до Української Академії Наук листа з пропозицією утворити постійний науковий зв'язок.

* Зв'язок з Австрією. Віденська Націоналістична Академія надіслала до Україн-

ської Академії Наук низку своїх видань і просить надалі тримати з нею науковий зв'язок та проводити обмін видань.

* Зв'язок із Чехо-Словачч. Університет ім. славного чеського педагога Амоса Каменського в Браславі (Чехо-Словаччина) надіслав низку своїх праць до УАН, прохаючи постійно обмінюватись виданнями.

* Українська Академія Наук і Японія. Хемічний факультет Токійського Університету в Японії надіслав до Української Академії Наук свої наукові видання з проханням обмінюватись взаємно виданнями.

* В Асоціації Сходознавства. Асоціація Сходознавства командує для практичного вивчення східних мов шість членів асоціації — робітників - залізничників. Члени виїждять до Узбекистанської та Туркменістанської республік.

ІНСТИТУТ КНИГОЗНАВСТВА

* Український інститут Книгознавства організовує в осени велику виставку українських революційних плакатів. На виставці будуть також зразки закордонних плакатів.

* Перший том трудів інституту книгознавства вийшов цими днями з друку. Книжка присвячена історії книги з 16 — 18 в.в. В книзі є труди проф. Маслова, Романовського, Клименка, Курінного, Шербаківського, Макаренка та видатна стаття Попова, що її преміювала УАН — „Матеріали до словника українських гравірів“. Книжку добре ілюстровано. Ілюстрацій більше як 250. Книжка вийшла на 40 аркушів.

РІЗНІ

* Конотопське окружне товариство краєзнавства. Не-що давно

в м. Конотопі розпочало свою діяльність Т-во Краєзнавства, якого статут затверджено 22/IV ц. р. В різних місцях округи засновано філії товариства та краєзнавчі гуртки. Намічено широкий план праці для вивчення місцевого краю в розрізах: природа, людинність, її побут, ідеологія, сільське господарство, промисловість, транспорт.

25/IV п. р. т-во влаштувало урочисте засідання, присвячене 24 роковинами з дня смерті відомого історика України Ол. М. Лазаревського (8/VI — 1834 р. + 13/IV (31/III) — 1902 р.). На засіданні були члени т-ва, члени профспілок (переважно „Робіт. Ос.“), співробітники Окр. стат. бюро та ін. У вступній промові голова т-ва т. Зискінд між іншим зазначив, що, як виявилось з матеріялів б. поліцейського правління, царські сатрапи вважали покійного історика за людину неслабонадійну. Згідно з наказом чернігівського губернатора, за Лазаревським був установлений таємний догляд поліції навіть на Конотопщині, куди він приїздив на відпочинок влітку й де йому доводилось працювати як гласному земства.

т. Осадчий Т. І. зробив доповідь на тему „Лазаревський як історик укр. селянства“, а т. Сулиж П. К. — про його життя та діяльність.

Після заслухання доповідей ухвалено: 1) Прохати Окр. В. К. про найменування іменем Лазаревського заснованого ним музею та місцевої школи, в якій він учився. 2) Скласти комісію, якій доручити збирання матеріялів, що стосуються діяльності Лазаревського на Конотопщині, для видання збірника, присвяченого 25 річчю з дня смерті історика, а також скласти покажчик до користування витягами з творів Лазаревського в трудових школах Конотопщини. Окрім того була обрана делегація для привітання Окр. З'їзду Рад, що відбувався тоді в Конотопі.

При місцевому музеї т-во влаштувало двоптижневу виставку, присвячену пам'яті Лазаревського. На виставці були чорнетки рукописів Лаз-го, листи, книжки, фотографії й малюнки, що стосуються Лазаревського й Т. Шевченка. Серед старих фотографічних знімків з полицям Шевченка, що він подарував Лазаревським, була й ікона „св. Тарасія архієпископа Царградського и Преп. Михаила Малейна“, намальована олійними фарбами приятелем Шевченка художником гр. Честаховським, з написом: „Вічна пам'ять и добра слава вірним товаришам: Тарасу Григоровичу Шевченко и Михайлу Матвієвичу Лазаревському. Григорій Честаховський. Року Божого 1867 місяця серпня“.

П. Батуринець

* Культурний зв'язок з закордоном. Всесоюзна спілка культурного зв'язку з закордоном звернулась до президії ВУЦВК

з проханням встановити форми роботи філій, що мусять бути організовані на Україні. ВУЦВК передав цю справу на обговорення Раднаркому.

* Новий журнал на Україні. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавців готує до друку науково-популярний журнал „Східний світ“, під редакцією т. Я. П. Ряппо. Завдання журналу — освітлювати східні проблеми, аналізувати політику та радянсько-східні взаємини, студіювати економіку країн Близького Сходу, а також ті галузі української промисловості, що так чи інакше стосуються до східних ринків, вивчати археологію, мистецтва Сходу, етнографію то-що. Міститиметься в журналі й східна белетристика, поезія як у перекладах, так і в оригіналах. Крім того, намічено такі відділи: трибуна Сходу, критика та бібліографія, матеріяли, східна хроніка, кореспонденції.

Журнал друкуватиметься українською, російською, французькою та інш. мовами й виходитиме раз на 2—3 місяці розміром 16 друк. аркушів.

* Однотипна українська термінологія. У свій час ВУЦВК ухвалив встановити однотипну й однотипну українську термінологію в найважливіших законодавчих актах. Нині ВУЦВК підтвердив цю постанову і доручив Наркомюстості й Наркомосвіті проробити найважливіші терміни.

* Підготовка кваліфікованих бібліотечних робітників. Колегія Наркомосу ухвалила взяти заходів до організації систематичної підготовки кваліфікованих бібліотечних робітників. Управлінню політосвіти доручено розробити справу з утворенням при факультеті політосвіти харківського ІНО бібліотечної катедри та з організацією бібліотечного технікуму в Києві.

* Державне технічне видавництво. Пленум Укрголовнауки ухвалив організувати на Україні державне технічне видавництво, бо Держвидав не може охопити видавання технічної літератури.

* 80-річний ювілей зоотехнікуму. Цього року минає 80 років існування харківської агрономічної школи, нині — зоотехнікуму ім. Гната Михайличенка. В-осени буде влаштовано ювілейне свято зоотехнікуму. Буде виданий збірник робіт колишніх учнів агрономічної школи. Наркомос порушує перед Раднакомом прохання дати кошти на організацію ювілею.

* Ювілей тюркської преси. Цього року минуло 50 років зі дня виходу першої тюркської газети „Екінчі“ („Орач“), першому редакторові-видавцеві якої довелося бути в свій час і її складачем.

50 років тому на всьому Закавказзі не було ще жадного складача на тюркській мові.

* Берлінський Інститут для вивчення робітничої психології в скорому часі має реорганізуватись на ширших засадах.

СЕРЕД ПИСЬМЕННИКІВ І ХУДОЖНИКІВ

* Виставка пам'яті Івана Франка. В Одесі при Українській державній бібліотеці улаштована виставка, присвячена десяти роковинам смерті І. Франка.

На виставці є всі літературні й наукові твори Франка, критичні роботи про нього, ілюстрації і рукописи його творів.

Для увічнення пам'яті І. Франка одна із вулиць Одеси і сільсько-господарський музей Політосвіти будуть названі його іменем.

* Вшанування пам'яті Ів. Франка в Житомирі. Міська рада ухвалила перейменувати Гімназіальну вулицю на ім'я Івана Франка.

* Вшанування пам'яті Тесленка. Колегія НКО виробила низку заходів у справі вшанування пам'яті українського письменника А. Тесленка, що вмер 15 років тому. Постановлено організувати центральне святкування на Лохвичанщині, де народився письменник, видати всі його ненадруковані твори та портрета й утворити музей його імені. В день вшанування в центральній пресі Харкова вмістити низку статтів про письменника, а по великих центрах, та округних містах влаштувати доповіді та вечори його пам'яті.

* Увічнення пам'яті М. Коцюбинського. При вінницькому окривкомі утворено комісію увічнення пам'яті Михайла Коцюбинського, що народився в Вінниці.

Комісія ця звернулася до Раднаркому з проханням передати їй низку документів про Коцюбинського, а також дозволити збирати по всій Україні пожертви на збудування пам'ятника Коцюбинському в Вінниці.

Президія Укрголовнауки вирішила підтримати це прохання, а також допомогти комісії в роботі що-до ознайомлення людности з життям та творчістю Коцюбинського.

* Знайдено нові документи про Коцюбинського. Вінницький окрархів розроблюючи матеріали про Коцюбинського, знайшов кілька цікавих документів: метрику про народження Коцюбинського, документ колишньої вінницької міської управи з докладним повідомленням про обрання 1881 р. Коцюбинського за кандидата в гласного міської думи, опис садиби, де народився Коцюбинський, то-що.

Окрархів розпочав розроблювати матеріали жандармерії про Коцюбинського.

* Нові рукописи Глібова. Державний музей в Чернігові дістав неопубліковані ще твори відомого українського поета-байкаря Леоніда Глібова. Рукописи передав до музею син поетів — Олександр Глібів.

Музей закінчує впорядковувати куточок Леоніда Глібова, який утворюється в зв'язку з століттям з дня народження поета, що припадає на місяць лютий 1927 року.

* Укрцукр ставить пам'ятники Шевченкові по цукроварнях. Укрцукр замовив скульпторів Сергієві Жуку погруддя Шевченка, щоб поставити на постаментах по своїх цукроварнях. Жук уже виконав замовлення й погруддя вже поставлено на Березинській, Жашківській та Луцькій цукроварнях.

* Будинок Преси. Секція Друку ВРО'у в середині липня ц. р. одержала будинок по Каплунівській вул. ч. 4, який передано секції для спорудження Будинку Преси ім. Блакитного.

Для переведення робіт обрано комісію із семи представників професійних і урядових організацій.

* „Валіте.“ Зошит перший. Вийшов із друку й поступив на продаж перший збірник теоретичних матеріалів Вільної Академії Пролетарської Літератури з таким змістом: О. Досвітній: „До розвитку письменницьких сил“. О. Слісаренко: — „В боротьбі за пролетарську естетику“. О. Довженко: — „До проблеми образотворчого мистецтва“. М. Йогансен: — „Аналіз одного журнального оповідання“. А. Лейтес: — „Путі письменницькі“. В. Серж: — „Перегрупування революційних французьких письменників“. Протест „Валіте“ проти насильства над письменником Йог. Бехером. Статут „Валіте“. Хроніка. Бібліографія творів членів „Валіте“ і Лист білоруського поета Добовки.

Слідом за теоретичним збірником виходить Альманах із художніх творів членів „Валіте“ розміром на 15 др. аркушів.

* У Плугі. Після літньої перерви поволі стала оживати праця в спілці Плуг. Помітно збільшився наплив рукописів з місць, причому характерне є явище, що стало надходити більше прозових творів, тоді як раніше переважали вірші.

На останніх засіданнях ЦКомітету Плуга заслухано доповідь С. Пилипенка „Про сучасний літературний стан на Україні“ і по ній ухвалено резолюцію, в якій відзначається потреба утворення масової пролетарської літ. організації, об'єднання всіх революційних письменницьких сил в Асоціацію Радянських письменників, а для цього Плуг вважає за необхідне скликання Всеукраїнської Народи ревісменників.

Що до спілки Плуг — остання має залишитися автономною частиною цієї Асоціації і провадити роботу відповідно своїм завданням, що визначені статутом, платформою та окреслені на останньому 3-му з'їзді Плуга.

Розглянено було заяви і зараховано до спілки т.т. Шульгу-Шульженка (поет), Масенка, П. (Слобожанський), Верещака Ів.

Заявку був. чл. Плуга Дм. Гордієнка про вихід з Плуга прийнято до відома.

В справі листа П. Стодолі — члена Лохвицької комісії по вшануванню пам'яті письмен. Ар. Тесленка ЦК Плуга ухвалив командувати на свято 28/VIII одного з членів ЦК, прохати ДВУ і Книгоспілку прискіпити з виданням повної збірки творів та портрета. Відносно музею — Пług вважає, що всі рукописи Тесленкови слід передати до Інституту ім. Шевченка в Харкові, а в Лохвиці утворити при місцевому музею куток пам'яті Тесленка.

ЦК утворив учбово-методологічну комісію для розроблення питань в галузі літературної самоосвіти в складі т. т. Пилипенка, Капустянского і Панова.

Вирішено чергову книжку журналу „Плужанин“ видати подвійною (№ 6 — 7) з статтями, присвяченими ювілеям Ар. Тесленка та Ганни Барвінок. В числі буде збільшена закордонна хроніка, великий критичний розділ, стат. Дм. Загула про „Сучасну критику“. Має вийти з друку в I пол. серпня.

З пропозиції чл. ЦК — ухвалено організувати Кооперативне видавниче Т-во, що мало-б на меті видання художньої та критичної літератури, а так само перенало-б видання і журналу „Плужанин“. В комісію розроблення статуту виділено т. т. Биковця, Первомайського і Шмигельського.

На далішніх засіданнях розглянено проект статуту. Ухвалено видавниче т-во назвати „Плужанин“. Згідно з проектом статуту — вступати до вид-ва можуть всі. Пай визначено в 5 крб. і вст. внесок — 5 крб.

М. Б.

* У Білоруському „Маладнякові“. Із білоруського літературного об'єднання революційних письменників „Маладняк“ вийшла група в складі 10 осіб, яка мала утворити нову організацію, більш пристосовану до сучасного моменту. Серед тих, що вийшли з „Маладняка“ є поет Володз. Дубовка, письменник Кузьма Чарний, драматург Шашалевич і інші... яких імена вже широко відомі.

* Тов. Бобинський в тюрмі. Поет і редактор української робітничої газети у Львові „Світло“, т. В. Бобинський, арештований ще 1-го травня, сидить по сьогодні в тюрмі на Баторого. Проти нього ведеться слідство із-за деяких статтів, поміщених колись в „Світлі“.

* Українські письменники російською мовою. Протягом літа лєнінградське видавництво „Прибой“ з власного почину випустило в серії „Библиотека для всех“ низку книжок українських письменників: Івана Франка, Володимира Винниченка, Олекси Досвітнього, Петра Панча, Олекси Слісаренка і Івана Сенченка.

В-во „Мисль“ видало без відома автора російською мовою, в перекладі Кудрицького книжку Миколи Хвильового „Сині етюди“.

* В-во „Пролетарій“ веде переговори з групою сучасних українських письменників про видання їх творів російською мовою.

* Літературний доробок: — Член „Корелиса“ (колектив кино-режисерів, літераторів и сценаристів) тов. Софієва здала ВУФКУ сценарій „Жилплощадь и Алименты“.

Сценарій прийнято до постановки.

— Член „Корелиса“ т. Лазурин працює над новим сценарієм з єврейського побуту.

— М. Йогансен закінчує збірник поезій.

— Петро Панч. Цими днями у виданні ДВУ виходить з друку його книжка під назвою „Бог-богів“.

Він-же друкує в альманасі „Вапліте“ оповідання „З моря“.

— Іван Сенченко випускає у виданні ДВУ книжку оповідань під назвою „Історія однієї кар'єри“.

— Григорій Косинка. У виданні ДВУ вийшла й поступила на продаж його книжка оповідань під назвою „В житах“.

— Андрій Головка випускає накладом ДВУ книжку оповідань „Бур'ян“.

* І. І. Ясинський, один із найстаріших російських письменників, видрукував книгу спогадів: „Роман мого життя“. В книзі зібрано великий історичний і літературний матеріал, що охоплює добу з 1850 по 1925 р.

У ній описуються зустрічі з Некрасовим, Нечаєвим, Кибальчичем, Лесковим, Салтиковим, Гончаровим, Тургенєвим і ин.

* „Сибір у художній літературі“. Під такою назвою виходить у Москві накладом „ГИЗ"а" книга Г. М. Пушкарьова і Г. П. Вейсберга. Книга являє собою збірник уривків із творів художників сибіряків і письменників про Сибір. До книги вийшло біля 80 авторів поетів і белетристів.

Збірник дає саме характерне для кожного автора. Книга розбита на 11 розділів: 1) Тубільний Сибір, 2) Сибір кайданів, 3) сибірська старовина, 4) селянський Сибір до революції, 5) переселення в Сибір, 6) революційний рух у Сибірі, 7) громадянська війна, 8) новий Сибір, 9) сибірське місто тепер і в минулому, 10) праця й промисловість, 11) сибірська поезія.

* Конкурс есперантистів. Наприкінці червня в Мадриді закінчився конгрес есперантистів, на якому було ухвалено оголосити конкурс на кращий переклад „Дон-Кихота“ на есперанто. В конкурсі можуть брати участь есперантисти всіх країн.

Переклад може бути зроблений так із оригіналу, як і з перекладів його на інші мови.

* „Доктор чудо“. Так називається сенсаційна в Парижі п'єса Круассе й де-Флер, що стилем своїм нагадує романи Уельса. Сюжет: винахід ученого, що найшов секрет безконечного продовження земного існування.

* Джек Лондон білоруською мовою. Член літературної Білоруської спілки „Маладняк“ Мардзівка працює над перекладом на білоруську мову творів Джека Лондона; їх незабаром буде видано.

* Умер письменник А. Соболев. 7-го червня ранком у Москві в лікарні умер російський письменник Андрій Соболев. До лікарні його привезли тяжко пораненого після того, як він, щоб позбавити себе життя, вистрілював собі в голову з револьвера.

* Комітет популяризації художніх видань при Академії Матеріальної Культури випустив дві нових книги професора Д. А. Шмідта „Рубенс і Іорданс“ і М. Доброклонського „Рембрандт“.

* Виставка картин „ТАХРР“. У Казані в головному корпусі весняного ярмарку „Ташаяк“ одкрилась чергова виставка Татарської асоціації художників революційних республік. Звітна виставка єсть ніби підготовча до наступної осінньої, що мусить бути ревізійною для Татарської асоціації.

Поруч зі старими полотнами казанських художників, на виставі багато й нових цікавих робіт художників: Кокорева, Чинарова, Озерова, Янина, Сперанського й інших.

Виставка весь час поповнюється новими експонатами.

* В АХЧУ. Асоціація художників Червоної України на осінь ц. р. готує другу виставку картин, що піде під назвою „Робітничо-селянська Україна в образотворчому мистецтві“. До участі в виставці запрошено кращі сили УСРР.

Художник Козик пише картину „Сама собі господиня“, худ. Ю. Попов — „Допоможіть їм“, худ. Трохименко — „Колективна праця“, худ. Васильов — „Бувші“, Терпиловський — „Вороги“. Частина художників працює над темами, що їх подав Київський Музей Революції.

Рівнобіжно з підготуванням до виставки АХЧУ провадить роботу що-до організації в Києві „студії соціального малярства“. Утворено та з одержанням відповідного дозволу від Окрполітосвіти розпочне працю „Бюро допомоги художникам“, завдання якого полягає в безплатній допомозі починаючим малярам, що з тих або інших причин не вступили до художньої школи.

* Портрет XV століття. В палаці графів Фуггерів у Оберкірхенберзі в Германії знайдено твір малярства ранньої венеційської доби. Портрет з написом на венеційському діалекті й датою 1474 р. належить пензлемі основоположника венеційської школи малярства Джіованні Белліні (1426—1516).

ТЕАТР І МУЗИКА

* Заслужені артисти республіки. Колегія Наркомосу ухвалила нагородити найстаршу й видатнішу акторку українського драматичного театру М. М. Старицьку званням заслуженої артистки УСРР. М. М. Старицька фундаторша першої на Україні драматичної школи, що існує ще й нині. Маючи змогу займати видатне місце на кону найкращих театрів, вона проте віддала 40 років роботи в фабрично-заводські райони і заснувала кілька народніх театрів на Україні.

Наркомос також нагородив званням заслуженої артистки республіки оперову артистку Літвіненко-Вольгемут, вважаючи на громадський напрямок її 14-літньої художньої роботи та на її прекрасні акторські й музично-художні здібності.

Крім того, званням заслужених артистів УСРР нагороджено акторів Замичківського і Мосіна. О. Г. Мосін протягом 27 років працює як оперовий артист і виявив себе першорядним художнім співцем. Останні чотири роки він працює виключно для робітничо-селянського аудиторію.

* Городовенко — заслужений артист. На останньому засіданні колегії Наркомосу, ухвалено затвердити пропозицію

відділу мистецтв про нагороду художнього керівника першої української капели „Думка“ Городовенка званням заслуженого артиста. Колегія також порушила перед РНК про нагороду „Думки“ назвою „Перша народня капела республіки“.

* Заслужений професор УСРР. Відзначаючи 25-тирічну музично-педагогічну роботу професора Київського Музичного інституту Беклемішева, Колегія Наркомосвіти вирішила надати йому звання заслуженого професора УСРР.

* Нагородження українського композитора в Америці. Український композитор Михайло Гайворонський одержав у Колумбійському університеті в Нью-Йорку нагороду імені Мозентала, яку дають раз на два роки за оригінальні композиції. М. Гайворонський живе в Америці з 1923 року. Нині він учитель у Нью-Йорку в українській музичній школі, й працює над поглибленням свого музичного знання в інституті мистецтв Колумбійського університету. Найновіші праці М. Гайворонського — це симфонічні твори на повний оркестр: хори з оркестром, хори з органом, твори для фортепіано, для віолончелі з ор-

таном, для смичкового квартету та різні сольові співу. Всі твори М. Гайворонського в основі своїй мають українські народні мелодії.

* Загибель Кудрицького. 23 липня ц. р., купаючись у Дніпрі в Києві, трагічно загинув молодий талановитий режисер театального об'єднання "Березіль" Кудрицький, Павло Михайлович.

Його постановкою "Комуни в степах" "Березіль" одкривав минулого року театральний сезон у Києві.

* Український театр в Ленінграді. Ленінградська спілка Робис поставила на порядок денний справу піднесення на належну височину художнього боку українського театру в Ленінграді. В першу чергу постановлено звільнити з складу трупи всіх аматорів, залишивши лише висококваліфікованих професіоналів — акторів.

* 50-тирічний ювілей єврейського театру. Колегія Наркомосвіти визнала за потрібне відзначити на Україні 50-тиріччя існування єврейського театру. Святкування буде пристосоване до роковин першої вистави єврейського театру, заснованого Гольфаденом в жовтні місяці 1876 року.

Обрано ювілейний комітет, під головуванням т. Ряпо, в складі представників Раднацмену, Укрполітосвіти, відділу мистецтв, єврейських культурних та театральних організацій, українських письменників та інш. До ювілею доручено БВУ видати збірник, що характеризував би розвиток і досягнення єврейського театру.

* Білоруське т-во драматичних письменників. В Мінську утворилося Білоруське товариство драматичних письменників і композиторів. Мета т-ва — допомагати розвитку драматичної літератури і музично-вокальної творчості.

* "Ательє" — передовий театр Парижа. Його директор Дюлен, організовує для робітників, що працюють вечорами, — денні вистави.

* Кіно в театрі. В Германії при постановці п'єси "Поток" Альфонса Пакста деякі масові сцени показані були на екрані. В Германії, після давнього вже застосування кіна в театрі в ССРР, це лише перші спроби.

* Тимчасове оперне управління. Наркомос затвердив тимчасове оперне управління для керування всіма операми України. В склад управління війшли голова — тов. Кудря, заст. його — тов. Ліпницький, члени — Яловий, Козицький та Філіпович.

* Нові українські опери. Українські композитори інтенсивно працюють над новими операми. Тов. Яновський пише "Лісову пісню" та "1920 рік", Богуславський

працює над "Гайдамаками", Козицький — над "Марусею Богуславою", Толстиков переробляє музику до опери "Запорожець за Дунаєм".

* Всеукраїнський день музики В-осени Музтовариство ім. Леонтовича в Києві передбачає влаштувати всеукраїнський день музики, до участі в якому намічено притягти до 1.000 музичних організацій, з якими товариство зв'язано в своїй роботі. В день музики, що буде влаштований або на роковини Лисенка або на роковини Леонтовича, всі музорганізації мають влаштувати концерти за програмою, що буде розроблена товариством.

* П'ята Державна Музпрофшкола імені М. Д. Леонтовича в Києві з 15-го липня ц. р. починає новий прийом учнів на 1926/27 шкільний рік. На 1-й та на 2-й курсі на дитячий відділ. Для дітей від 9 до 13 років. Прийом провадиться на відділи:

1. Вокально-хоровий: (класи сольового співу та знайомлення з хоровою й диригентською справою).

2. Інструментовий: а) класи гри на фортепіано; б) скрипці; в) віолончелі; г) духових інструментах.

Музпрофшкола ім. Леонтовича ставить своїм завданням поширення музичної культури серед селянських і робітничих мас України.

Музпрофшкола дасть своїм учням велику технічну підготовку по муз. спеціальності і всебічну музичну освіту.

Прийом заяв провадиться з 15 липня до 20 серпня в канцелярії школи Київ, вул. Жадановського (кол. Жиланська) ч. 45 що-дня від 5 до 8 год. вечора.

Вступні іспити від 25 серпня до 5 вересня.

За інформаціями звертатись на ту-ж адресу.

* Утворення Української філармонії. Під головуванням П. Солодуба, відбулося засідання організаційної комісії утворення української філармонії. Підготовчі роботи вже розпочато. Тепер збирають членські внески та виробляють виробничий план. Оргбюро філармонії сконструковано в складі: Солодуб (голова), Христовий (зам. голови), Туркельтауб (секретар) й Козицький та Рибчинський.

* Збірка творів Лисенка. "Книгоспілка" приступила до видання повної збірки творів композитора Лисенка. Редакційну колегію складено з найкращих музичних сил України.

* Романси на твори Франка. Композитор Хоткевич написав низку романсів на текст творів Ів. Франка.

* Опера "Селянка" білоруською мовою. Інститут білоруської культури

звернувся до Всесоюзнаї Академії Наук про переведення білоруською мовою опери „Селянка“, написаної композитором Монюшко на сюжет білоруського письменника Вінцука Дунина-Марцинкевича.

* Нова оперета Лео Фалля. У Відні в найближчий час буде поставлена вперше оперета „Чи любиш мене?“ Лео Фалля, що недавно помер.

* Новознайденої оперетки Оффенбаха. В архівах віденської державної бібліотеки знайдено дві повних власноручних партитури опереток Оффенбаха „Бракон'єри“ й „Місяць“.

* Перша словацька опера. Композитор Левослав Белла написав оперу „Коваль Віланд“, зміст якої взято із лібрета Вагнера. Опера була поставлена вперше в травні в Пресбурзькому національному театрі під орудою Оскара Недбаля й мала великий успіх.

* Музичне т-во „Моцарт“ у Стразбурзі (Франція) придбало в передмісті Праги вілу Бертматка, на якій довгий час жив композитор. У вілі буде улаштований моцартовський музей.

* Конкурс камерної музики. Musical Fund Society of Philadelphia (Філадельфійське Музичне т-во) оголосило всесвітній конкурс на камерний твір від 3 до

6 інструментів. Премії встановлено: 5.000, 3.000 і 2.000 доларів.

* Конкурс сюїт. L'Academia Filarmónica Romana (Римська філармонічна Академія) оголосила міжнародний конкурс на сюїти для струнного оркестру.

Премія намічена в 1.000 лір.

* „Музична творчість циган“. Керівник студії старовинної циганської пісні Н. Кручинін (в Москві) закінчив роботу: „Музична творчість циганського народу“. У книзі багато цікавих відділів: життя і побут циган, особливості їх музичної творчості, вплив її на музику культурних народів, мова, культура, література про циган тощо.

* Академічний хор Грузії виготовив великий концерт, у програмі якого пісні народів СРСР: руські, українські, грузинські, вірменські, азербайджанські, аджарські, абхазькі, осетинські, черкеські, польські та німецькі. Перший концерт відбувся в середині червня в Тифлісі.

* Рихард Штраус перебуває зараз у Греції, де закінчує нову оперу „Олена“, що має бути виставлена в Дрездені 1927 року.

* Гастролі Руджера Руджері італійського трагіка в Парижу, де він виступав у шекспіровським репертуарі, закінчилися нагородою його Орденом Почесного Легіону.

З АРХІВНИХ МАТЕРІЯЛІВ

СТОРІНКА З БІОГРАФІЇ ПОЕТА - ЗАСЛАНЦЯ (П. ГРАБОВСЬКОГО)

Невелика література про П. Грабовського, відомого українського поета 80 - 90 років, що скінчив своє життя на засланні в далекому Сибіру, не збільшилась, на жаль, у наші часи, коли, здається, слід було б про нього згадати.

Народовець і революціонер, він збагатив нашу лірику не лише своїми віршами, але й художніми перекладами з західних класиків, вибираючи рядки, найбільш пройняті настроєм пролетарським та революційним. Кращі у цій напрямі твори Гуды, Петефі, Дюпона, Фрейліграта, Манюеля, Соуті, Конопницької, дякувати Грабовському, знайшли собі місце серед найлуччих може перекладів в нашій ліриці. Не менш цінні його власні вірші з їх заклик до руху за громадські права, за робітничий клас, вірші, присвячені злидненню життя пролетаря чи стражданням політичного засланиця.

1886 рік, як відомо, остаточно вирішив долю П. Грабовського. Письменника заарештовано у Харкові удруге й заслано. Етап перекидав його з одного далекого міста у друге, чому він бачив не раз всі тюрми від Харкова і аж до Тобольська, де й скінчив своє страдницьке життя 1902 року на 38 році. Справа арешту його ще й досі не зовсім з'ясована, небагато знаходимо і в його власній автобіографії (Л. Н. Д. 1903/IV). Сталося це вже через цензурні обставини. З другого боку, майже до останнього часу неможливо було розглядати політичні справи. Але нині є змога для дослідника передивитись те, що раніш

було заборонено. В харківському архіві революції нам довелося знайти одну з таких політичних справ, що стосується саме до арешту Грабовського. Серед архівних матеріалів старої жандармерії є діло за таким заголовком:

„Дело харьковского полицмейстера о составе под секретным надзором полиции сыне псаломщика, бывшем воспитаннике Харьковской дух. семинарии Павле Арсеньевиче Грабовском (по секретному столу, начато 4/V 1885, окончено 11/IX 1895)“. Полиция одразу зазначила, що „в Харькове в 1885 году группировалась молодежь, преследуя цели, намеченные партией Народной Воли, принимала все меры к преступной революционной пропаганде, стараясь при этом скрыть в тайне от правительства свое существование и преступную деятельность, и это тайное общество, расширяя круг своих действий, последовательно и основа-

П. Грабовський. Невідома фотографія

тельно разделялось на кружки, почти достигло правильной организации и имело в своих рядах десятки лиц всех сословий и профессий“. Угрупування поліція провадила так: „лица случайные, неудачно выбранные объектом пропаганды и влияния главарей“, „лица — вполне подготовленные, последователи учения Народной партии“, и „руководители антиправительственной деятельности“. Серед численних представників цієї партії ми знаходимо велику кількість українців, що так чи інше відомі були своєю революційною діяльністю. Не останнє місце серед них зайняв

і Грабовський. Допит заарештованих виявив, що певну роль відіграв 1886 р. ювілей визволення від панщини, який нагадав, оскільки дійсність не виправдала надій, що покладалися на неї. Самі заарештовані висловлювалися, що вони „чутко прислухувалися к современной деятельности и относятся к ней отрицательно, стараясь дать ей истинное освещение“. Сходки в університетському саду чи по приватних квартирах „признавали неудовлетворительность политического строя России, обсуждали программы партии революционеров“. „Главари“ свідомо вибрали для революційної пропаганди Харків, гадаючи, що він, маючи багато шкіл, „должен сделаться одним из центров движения“. Харківські гуртки не тримались окремо, а навпаки були в контакт з кременчуцькими, олександрівськими, ростовськими та деякими з північних. Зорганізувалися в Харкові і робітничі гуртки. З останніх набув ваги один — так зване „Новое южное братство“, що, прагнучи до незалежності від інтелігенції, звернуло найбільшу увагу на підтримання політичних, допомогу засланцям, утікам то-що. Трохи пізніш, 1887 р. в Харкові-ж заснувався справжній соціал-революційний гурток, що зв'язався з гуртком петровсько-разумовської академії. Члени харківських організацій мали велику літературу, про яку свідчать описи забраного під час трусів. А трусів було досить. Справедливо згадує про них Грабовський в одній вірш: „все обшукали, потрясли“. Літературу збирали й розповсюджували свідомі руки, і що справу ставила жандармерія не раз в провину Грабовському. Реєстр забраних книжок та рукописів у харківських народовольців становить велику кількість матеріалу, і багато забрало - б місця перелічити його цілком. Звичайно відбирано твори Добролюбова, Писарева, Шелгунова, Миртова, Златовратського, Михайловського, Іскандера, Гайдебурова, Плеханова, Дарвина, Бокля: зустрічаємо чимало української літератури, як-от „Сон“ Шевченка, „Досвідки“ Куліша, кілька прокламацій — „А ну - те, братці, вставайте“, „Батько і діти“, „Люди добрі“; багато забирали літератури робітничої. Узяті було по гуртках брошури та книжки: „Буржуазія та пролетаріат“, „Кружок рабочих-народников“, „Борьба общественных сил в России“, біографії Желябова, Перовської, „Устав международного общества рабочих“, Лібкнехта „В защиту правды“, „Социализм и политическая борьба“; за брошуру „Что такое заработная плата и как она определяется“, висловлено: „Издание это есть популяризация „идей“, изложенных в „Капитале“ Карла Маркса“; знаходила поліція і такі речі: „Урок для русских из парижской коммуны 1871 г.“, „Манифест коммунистической партии К. Маркса и Энгельса“ (женевське видання); про маніфест сказано в жандармських примітках: „тут парижская коммуна 1781 г. выстав-

ляется образцом государственного устройства“. Розшук висловився, що вся література ця мала метою „достижение государственного переворота“. Тому зрозуміло, що було розпорядження забирати все друковане й рукописне, що тільки було в осіб „неблагонадежных“. І прямо таки комізмом хне від ретельного переслідування творів Салтикова - Щедрина. Забрано було „Письма к тетеньке“, „Сказка для детей изрядного возраста“, „Сказка об орле-меценате“. Про останню зроблено примітку: „предосудительного содержания сочинение“. Забрано було і картку, „изображающую в аллегорической обстановке бывшего редактора „Отечественных записок“ известного писателя Салтыкова - Щедрина“.

На Грабовського звернули увагу, завівши його до категорії революціонерів - народовольців, активних та впливових й постійно „врашающихся в круг лиц, политически неблагонадежных“. Коли розшук зауважив зріст кількості народовольців, а по місту та в повітах з'явилися розкидані прокламації, кілька осіб було заарештовано, між ними і Грабовського. Про його запитувало ахтирського повітового справника ще раніш. Відповіді були такі: „27/IV 1885 г. прекращен гласной надзор с отобранием подписи в объявлении ему воспрещения жить в обоих столицах и в петербургской губернии, избравши самому себе какое местожительство; также учрежден негласный за ним надзор“. Другі відомості були такі: „родился в с. Пушкарном ахтырского уезда ясницкой волости; гласный надзор на два года был учрежден по обвинению в государственном преступлении, причем был выслан на родину. Состоя под надзором, не имел иных определенных занятий, кроме корреспонденции в газету „Южный край“. Имущественного обеспечения не имеет“. У травні того-ж року Грабовський перебрався до Харкова, де й жив на Салтівській вул. в буд. Франковского та Семиградський в буд. Денісова ч. 17. У листопаді він просив Харківського полицмейстера видати йому свідоцтво про те, що за ним „нет никаких опирающихся обстоятельств, лишающих права на поступление в военную службу в качества вольноопределяющегося второго разряда“. Поліція повідомила, що „хотя Павел Грабовский и состоит под негласным надзором полиции, но ведет себя хорошо“. Отже останній допит виявив, що Грабовський на цей раз варт не лише „гласного надзора“. Слід зазначити, що всі заарештовані народовольці тримали себе на допиті сміливо й говорили одверто, не відмовляючись фактів, що свідчили про їх активність. За Грабовського читаємо в протоколі слідства: „Рядовой 62 резервного пехотного батальона Павел Арсениев Грабовский признал себя виновным, что разделял взгляды партии Народной Воли, исключая террора, что получал, хранил и раздавал

для чтения другим запрещенные сочинения „Народная воля“, „Черный передел“, „Зерно“, „Вольное слово“, „Рабочая газета“, „Громада“, (женевское издание) „и другие книги, переписывался с Елизетой Кап (яку теж притягнуто за революційну діяльність) о своем желании сделать особое воинское преступление, чтобы на суде раскрыть жестокое обращение начальства с нижними чинами“. Допит інших осіб теж виявив посередництво письменника в справі ознайомлення молоді з народовольськими ідеями, з підпольною літературою. Коли Грабовський не мав змоги дати літературу сам, то направляв бажаних у інші місця, до її переховувано, й нарешті маємо на дізнанні досить adeptів, заарештованих у справі народовольчій, які свідчили про своє „родство по политическим убеждениям с Грабовским“. Нині ми не маємо змоги сказати твердо, чи не впливав Грабовський і своїм талантом поета - лірика, на це тепер нема свідчень. Але в жандармській справі цього й не можна було

знайти, розшук звертав увагу більш на „вещественные доказательства“, на літературу, листування, засновування гуртків то-що, і в данім разі Грабовський кваліфікований був, як „выдающийся член Народного кружка“. Дізнались про його участь в народовольських гуртках в Харкові, зносили з Кременчугом, Валками, де через нього роздавалося народовольцям для розсилки прокламації. Цікаве прізвище, яке йому дали народовольці: „ревностный, но безсильный“.

Наслідки майже для всіх, що були на допиті, були сумні — заслання на поселення від 2 до 5 років. Грабовському, як відомо, доля судила повернутися ще раз до Харкова, отже 1885 р. його заслано на Сибір остаточно.

В Музеї Слободської України переховується нині невідома ще досі фотографія Грабовського в одязі „рядового ахтырского полка“. Знято фотографію, очевидно, підчас допиту.

Ів. Єрофіїв

Бібліографія

Українська Академія Наук. Збірник історично-філологічного відділу № 37.— Декабристи на Україні. Збірник праць комісії для дослідів громадських течій на Україні. За редакцією акад. С. Єфремова та В. Міяковського. У Києві. 1926. Стор. 206. Ціна 3 карб.

Наша революція, відкривши старі архіви, не тільки дала можливість поставити цілу низку цілком нових питань з галузі історії революційного руху й думки, але одночасно утворила сприятливі умови для більш детальної та глибокої розробки питань, що були висунені до цього. До серії їх відносяться й питання про декабристів. Досить велика література про останніх носить на собі нальот одноманітності, що з'ясовується тим, що за старих часів не можна було використовувати ті матеріали, котрі були по архівах, і доводилось займатись переживанням того, що відкрив М. В. Довнар-Запольський, здається, єдиний вчений, допущений до частки архівного матеріалу. Але відбулась революція, відкрились архіви, а про декабристів, як про революціонерів, ми майже нічого не маємо аж до сьогоднішнього дня. І праця комісії УАН в цьому відношенні теж не принесла нічого такого, що змінило б ті погляди на декабристів, які маємо тепер. Книжку вищезгаданого заголовку можна поділити на 2 нерівномірні частини: 1) статті-розвідки та 2) (більшість книжки) матеріали, котрим передпосилається маленький вступ, що їх же обмалює. Першу групу статтів відкриває праця акад. Єфремова „Від легенди до історичної правди“ (Місцеве підґрунтя в декабристському рухові). Маючи перед собою 2 рухи — російський та український (територіально), акад. Єфремов, рівняючи їх, приходить до висновку, що центральне місце української легенди (чому легенди?) була не ефектна картина подій на Сенатському пляцу „а невидима, буденна робота для освідмлення, визволення рабів“, для повалення „различия сословий, для вільного усіма сторонами життя“. І намічаючи віхи того, як оказалось, що декабристи в більшості своїй не українці все-ж таки мали якийсь нальот українства, автор приходить до висновку, що зародок декабризму — масонство — м усі в виходити з українського ґрунту. „Мимоволі приймало воно впливи місцевого українського ґрунту, мусило рахуватися з українськими особливостями“ (ст. 3) Цю думку і лічимо найважливішою. Але шкода те, що вона обмежена національною рамкою. Коли ми її поширимо взагалі на програм декабристів, на їх вимоги, то-що, то тільки тоді зуміємо зрозуміти різницю між Півден. та Північ. т-вами. Для цього нам необхідно зайнятися студіюванням нашої, своєрідної економіки того часу. А цього саме і бракує в збірникові. Без цього-ж нам доведеться товктись на одному місці й все з'ясовувати тим, що в Півден. т-ві були більш, а в Північ. менш „добрі“ люде. А різниця є. Хочай-би взяти аристократизм росіян та демократизм (в широкому розумінні цього слова) українців. Ця різниця є цілком природня. Україна в той час не тільки закінчила у себе мобілізацію земель, але вона, дійшовши кульмінаційного пункту свого розвитку, почала йти назад. — Починався розпад, в наслідку якого стали зникати такі величезні маєтки, як, напр., Кочубея, Розумовського то-що. Україна вступала в полосу середнь-поміщицької системи господарства. В Росії-ж мобілізація не закінчила діяти, вона ще не дала того, що могла дати; віден „демократизм“ української організації.

На жаль, майже зовсім немає розмежування економіки в єдиній статті, що почасти торкається її — Віктора Романовського „Причини невдачі в 1825 році“. Аналізуючи економіку того часу для виявлення причин невдачі цього руху (автор оперує переважно матеріалом XVIII ст., що, розуміється, замало!), В. Романовський приходить цілком слушно до висновку, що декабристи були „слишком ранними предтечами слишко медленной весны“, бо построїли такі вимоги, котрі були пікві й корисні для міської класи (певно мається на увазі міська буржуазія), а цієї було в Росії в 1825 р. — 5,8%. Це, так-би мовити, загально-імперська причина, а причина що до України та, що вона залежала від Петербурга. Насамперед це не так, бо Пестель мріяв починати рух сам, без Росії, йдучи на Київ і далі, а по-друге

є причина такої спільної: декабристи захотіли робити революцію, так - би мовити, в білих перчатках (здається, вираз Покровського). Знайомі з революціями типу придворного перевороту, вони, змагаючись до зміни форм життя, хотіли і не образити поміщика й взяти копію старих „революцій“. Тільки цим з'ясуємо бажання все зробити „по домашньому“, без народу, який може бути знаряддям, але не суб'єктом в революції. І справді! Ті матеріяли, що подані в збірникові, далі вказують на те, що використати можна було цю масу. Стаття Ольги Багалій „З салдатеських настроїв р. 1826“ каже нам про те, що паливо було. Потрібний був сірник (салдати були незадоволені з свого життя й збирались тікати до лісу то - що), але, не дивлячись на це, ніхто не насмівився з офіцерів їх підпалити. З другої статті тої - ж авторки („Салдатеські маси в декабристському руху“) бачимо, що офіцери тільки казали, що швидко буде похід на Москву й після стане легше жити, що це закінчиться мирно і роздору не буде. Бачимо якісь туманні обіцянки; і дарма авторка на підставі кількох фраз (2 з них уже наведені) хоче створити картину агітації. Досить нагадати для цього „палочну агітацію“ Пестеля і заяву салдатів після розрухів, що коли - б нам щось обіцяли, то ми й пішли - б, а так чого - ж (див. Покровського т. III). Ілюстрацією того, як було гарно заігроване військо, служить записка Руліковського, подана С. Тобілевич, та стаття Базилевич „Збитки від повстання 1825 — 1826 р. р.“ Перша й друга речі вказують на п'янтво у Васильові салдатів та на їх бешкетування. У Васильові в наслідку цього було подано 45 заяв - скарг для оплати понесених збитків, причім 41 з них від євреїв (чи не вплив неприязні до євреїв Пестеля?); крім того, з претензій на 18 т. крб. (беру круглі числа), біля 6 т. крб. припадає на горілку (захоплення горілки, розбій в шинках).

З ряду інших статтів відмітимо В. Барвінського „До біографії поручника І. І. Сухинова“, котрої матеріял розкриває ще раз той сервілізм, що був у декабристів після розрухів. Решта статтів — матеріяли, які актуального значіння не мають.

Загалом беручи збірник (виданий він чепурненько), скажемо, що матеріял, який там є, після розробітки може надати тільки негативні риси ідеалізованім декабристам і він збільшує відомості про них у відношенні кількості, а не якості.

Тарас Слабченко

Німецький комуніст Томас Мюнцер. Минулого року Німеччина святкувала чотирьохсотлітні роковини великої селянської революції 1525 року. Святкування це з огляду на сучасний реакційний уряд пройшло дуже скромно, особливо, як порівняти його з тим, що робилося кілька років перед тим, коли святкували Лютерову річницю.... Таке відмінне відношення до угодовця Мартина Лютера і до жертви німецької контр-революції Мюнцера виявилось так само і в літературі. Тоді як каталоги німецьких видавництв що - дня приносять нові праці про Лютера, особа та ролі Мюнцера, видно, мало цікавить авторів або — що вірніше — видавців...

З тим більшою зацікавленістю ми відкрили нову книгу про Мюнцера, видану у Ульштейні Йоахімом Ціммерманом. Це - ж перша, як не помиляємось, солідна праця післявійськової революції про одну з видатніших постатей минулого Німеччини, постать, яку — з різних, правда, причин — славили Енгельс, Кавтський та Бебель з одного боку і такий ідейний чорносотенець, як Трейтчке, з другого боку...

Новий біограф Мюнцера поставив собі, як каже в передмові, за мету — „сказати всю правду про людину, яку надмірно хвалили і яку досі ще не зрозуміли“.

Мета, як бачимо, добра, але як її виконав автор?

Насамперед Ціммерман залишає в своїй праці всі пропуски, що маємо в попередніх монографіях Штробеля чи Маркса, ховаючись завжди під зручною фразою: „на жаль, про це не маємо жадних даних“... А між тим, в останніх працях, що з'явилися з приводу Селянської Революції, є немало даних які можуть не раз висвітлити той чи інший момент з життя і діяльності Мюнцера...

Загальна тенденція автора — протиставити Лютера і Мюнцера, і завжди так виходить у нього, що останній відступає першому. Мюнцер — за Ціммерманом — займався лише нікому не потрібними дискусіями та темними інтригами, а від Лютера тримав папа, пісар і він організовував новий світ. Мюнцер у Ціммермана — це фантаст, інтриган, амбітник і заздрій до успіхів своїх суперників. Скрізь, де він проходить, він комплотує, засновує таємні товариства, кличе до повстання, але в рішучу хвилину, коли почуває, що небезпека близько, кидає все і зникає, щоб почати знов теж саме в іншому місці. І все це продовжується до того дня, коли після різанини селянської армії під Франкенгаузенем князі та лицарі захоплюють Мюнцера в полон і він кінчає життя під страшними тортурами ката.

Ясна річ, що буржуазний історик обурений — хоч і обіцяв в передмові безсторонність — тим, що Мюнцер „пошкодив мирній експанзії протестантизму і кинув Німеччину в безодню анархії і нещастя“...

Ми не можемо, звичайно, в короткій бібліографічній замітці зупинитися на бурхливому житті і діяльності великого німецького революціонера 16-го століття. Кілька рядків все-ж необхідні з приводу хоч би появи нової праці Ціммермана, яка до речі оцінюється в Німеччині (буржуазній) високо.

1850 року Вільгельм Ціммерман (не змішувати з автором вищезазначеної праці; вони навіть не родичі) писав: кожна інтелігентна людина не може не признати, що вся Європа багато зобов'язана Мюнцерові. Він перший зрозумів необхідність соціальних реформ і нинішній соціальний рух має відправною точкою ідеї Мюнцера. Відомий німецький історик трохи перебільшує, але без сумніву постать Мюнцера займає велике місце в галереї постатей, що вели люدتво до кращих ідеалів. Мюнцер не був генієм, освіта його навіть на ті часи не була блискучою, дипломат з нього був слабкий, а що до організаційного таланту, який кінець кінцем є річ найважливіша в часи революції — то катастрофа під Франкенгаузенем показує, наскільки Мюнцер не зумів зорганізувати той величезний революційний матеріал, що був в його розпорядженні.

Але в Мюнцері була глибока, палка любов до бідніших верств народу, він тільки і жив цією любов'ю, і це навіки залишить його постать в пам'яті трудящих всього світу.

Все життя Мюнцера було присвячене народній справі, особисті інтереси не існували для нього. Він не посідав нічого. Без мешкання він блукав з місця на місце і не раз спав у полі. Але цей „салдат народу“, як він сам себе звав, не був демагогом. В своїх проповідях, які і досі є надзвичайно цікавою лектурою, Мюнцер одверто поборював темні інстинкти селянства і ніколи не підлецувався до нього. І така була сила його слова, що ні разу тисячна юрба не відважилася виступити проти Мюнцера... Але в цій силі Мюнцерового слова і полягала його кволість. Він гадав, що зможе переробити соціальний стан Німеччини одними промовами, хоч і гарячими.

Правда, об'єктивні обставини були проти нього: кілька століть феодальної деспотії вбили до щенту колись сильну класову свідомість селянства. Але якби Мюнцер мав більше організаційного таланту, повна катастрофа не настала-б так швидко хоч... все-ж кінець кінцем настала-б...

Він занадто вірив у свою „місію“, і в його листах та прокламаціях — нехай простить нам читач цей анахронізм — Мюнцер називав себе „караючим мечем Гедеона, „воююю господаря проти невірних“ (тоб-то князів і лицарів)... Що в ньому було цінного — це дух боротьби і прагнення до негайної безпосередньої акції... „Вперед“ „Бийте!“ „Залізю гаряче, і час настав“ не сходять з його промов... Він щиро вірив у всесвітню революцію і не раз він запевнює селян, що нарід вже піднімається скрізь у Франції, Англії“... Ця революція тоді не прийшла, але від цього заслуги Мюнцера перед нею не менші...

Ось кілька рефлексій, які прийшли нам на думку при читанні книги Ціммермана. Що до її самої, то не дивлючись на суто класовий підхід автора і на відсутність нових матеріалів, вона все ж цікава для читача, знайомого хоч і в загальних рисах з історією Селянської революції 1525 року. Ми не порадили б її перекласти на українську мову, але ознайомлення з працею Ціммермана може штовхне когось на вистудювання постаті Мюнцера.

В умовах радянської суспільності така праця Мюнцера мусіла-б знайти свого читача, а тим часом, оскільки ми не помиляємось, на українській мові нічого не існує про Мюнцера. Правда — звичайно це не виправдання — більш менш соціальної праці не існує і на російській і на польській мові...

Ілько Боршак

Українська Академія Наук. Київ та його околиця в історії і пам'ятках. Під редакцією академіка М. Грушевського. Державне Видавництво України. 1926 р. Ціна 6 карб. 25 коп. Стор. 475 + X.

В цій досить компактній книзі вміщено 17 таких статтів: 1) Академіка М. Грушевського — „Порайонне історичне дослідження України і обслідування Київського узла“, ст. 1 — 24; 2) Акад. П. Тутковського „Передісторична природа Києва“, ст. 25 — 32; 3) О. Андріяшева — „Нарис історії колонізації Київської землі до кінця XV віку“, ст. 33 — 79; 4) І. Моргілевського „Київська Софія в світі нових спостережень“ ст. 81 — 108; 5) О. Грушевського — „З Київського ратушного господарства

XVI віку", ст. 109 — 123; 6) Ф. Ернста — „Київська архітектура XVII віку", ст. 125 — 165; 7) В. Щербини — „Боротьба Києва за автономію", ст. 167 — 216; 8) Д. Щербаківського — „Реліквії старого Київського самоврядування", ст. 217 — 264; 9) Ф. Ернста — „До історії Києво-Печерської фортеці", ст. 265 — 274; 10) К. Лазаревської — „Київські цехи в другій половині XVIII та на початку XIX віку", ст. 275 — 307; 11) Д. Щербаківського — „Перший театральний будинок у Києві і його садиба", ст. 309 — 334; 12) В. Щербини — „Спомин в Києві про рід Ісепланті", ст. 335 — 340; 13) В. Юркевича — „До студій Максимовича з історії старого Києва", ст. 341 — 349; 14) С. Шамрая — „Київський однодневний перепис 2 березня 1874 року", ст. 351 — 384; 15) І. Щітківського — „Історический путь" у Києві", ст. 385 — 392; 16) О. Гермайзе „З революційної минувшини Києва (конференція українського студентства в Києві в 1911 р.", ст. 393 — 429; 17) М. Боровського „Національно-соціальні перегрупування населення м. Києва в пореволюційний період".

Як видно, книга дуже багата на зміст, але, розуміється, цінність окремих статтів не однакова й не всі вони підходять до загальної назви книги. Цікава перша розвідка акад. М. С. Грушевського, де він головним чином торкається найдавнішої доби існування Києва й ближчої до нього території, переглядає нову літературу спірних питань тієї доби — праці Ростовцева, Шахматова, Нідерле й ставить своєю метою підкріпити ті твердження, які були висунуті ним ще 25 років тому — в I томі „Історії України — Руєн".

Між иншим, автор проводить ту думку, що на початку української історії сила Києва й Полян, які в ньому панували, полягала в їх міжплеменному характері, в об'єднанні в Києві різних племенних та культурних елементів; з приводу цієї тези у мене є запитання до високошановного академіка: чи не навпаки це було, чи опія інтернаціональність Києва й пануючого в ньому торговельного капіталу й його влади, чи не спричинилась вона до того, що гегемонія Києва була порівнюючи недовгою й тому йому не пощастило нарешті утворити справжню українську державність?

До певної міри продовженням цієї розвідки М. Грушевського з'являється стаття О. Андріяшева по дальшій історії Києва й колонізації його околиць. Дуже цінні й цікаві матеріали з історії київських цехів за роки 1767 — 1807 знайшла в Київському архіві давніх актів К. Лазаревська й тут знайомить з даними їх читачів. Більш-менш інтересними з'являються також статті — Тутковського, Щербаківського, Ернста й Боровського. Особливу увагу звертає на себе стаття І. Моргилевського, хоч з головними тезами її книги до певної міри вже були ознайомлені раніш на докладах, які робив в свій час в Києві Моргилевський. Після деяких хитань Моргилевський прийшов до висновків, що збудована в середині XI віку Київська Софія зв'язана генетично не з Візантією, а зі Сходом — з Персією, Мезопотамією, Сирією. Автор говорить лише, що йому невідомі ті шляхи, якими ці східні впливи дійшли тоді до Києва; розуміється, в деталях ці шляхи невідомі, але в загальних рисах — це безумовно наслідок відомих нам зв'язків Києва з північним Кавказом. Тут особливо цікаві літописні дані про рух з Кавказу князя Мстислава у 1022 — 24 рр. з „Ясами й касогами" до Дністра, — це момент дуже близький до доби будівництва Софії, яку в головних рисах слід однести на часи 1037 — 1044 рр.

На жаль, разом з дуже цікавими статтями є й такі, яким, гадаємо, не місце в цьому збірнику, — така, наприклад, стаття О. Гермайзе, де він силкується виставити себе видатним діячем в історії української громадської думки ще у 1911 р., або стаття І. Щітківського, яка з помилками (напр., стор. 392) розповідає про будівництво пам'ятника княгині Ользі.

Книгу видано дуже гарно, з добре виконаними малюнками, але ціна на неї дуже висока й неприступна для більшості тих читачів, що нею могли-б зацікавитися.

Вол. Пархоменко

Махов, Г. Грунтознавство. — Вид. ДВУ, ст. 1 — 159, 8^о. Харків, 1925 р.

Книга Г. Махова є конспективний підручник основ ґрунтознавства з значним поширенням розділів про ґрунти України.

Після вступу і розділів про творення, морфологію, склад, властивості, зональну систему і класифікацію ґрунтів, автор подає докладну географію ґрунтів України, спинається на їх агрономічних властивостях, подає розділи про оцінювання земель, про методику практичного зазнайомлення з ґрунтами, про картографію ґрунтів України.

В кінці підручника подано короткий українсько-російський словничок найголовніших наукових термінів з ґрунтознавства, схематичну карту ґрунтів України та декілька спеціальних карт і таблиць в зв'язку зі змістом книжки.

Термінологію підручника проредагував Сільсько-Господарський Науковий Комітет при Наркомземі.

Методком Головпрофосвіти книжку ухвалив, як підручник для сільсько-господарських інститутів і технікумів.

Книжка Г. Махова є видатне явище в нашій шкільній літературі. Звичайно, підручники складаються компілятивно на підставі загальної спеціальної літератури, причому, здебільшого, трафаретно повторюються старі думки і відомості, навіть наочні помилки. Як правило, можна сказати, підручники відстають від життя, від науки. В книзі-ж Г. Махова майже цілком відкинута трафаретно-компілятивний спосіб складання підручника. Написано книжку безпосередньо на підставі тих досліджень ґрунтів України, що велися протягом останніх десяти років, головним чином, Сільсько-Господарським Науковим Комітетом України при найближчій участі самого автора.

Наукова праця наших дослідників-ґрунтознавців, цілком зв'язана з загальним розвитком і вимогами нашого радянського творчого життя і господарства, дала матеріал для підручника, що є новим підручником, так своєю методологією, своєю зв'язаністю з практичним життям, як і змістом, цілком новими відомостями, добутих шляхом невинних щорічних безпосередніх наукових досліджень.

З підручником ґрунтознавства Г. Махова, які і з усіма його численними працями в царині вивчення ґрунтів України, слід ознайомитися всім навчителям краєзнавства, географії, економгеографії так трудшкіл, як і шкіл вищих типів.

Крім зовсім нових відомостей про ґрунти України, що їх, безумовно, до цього часу не було в підручниках, Г. Махов побіжно і схематично дає також нові наукові відомості про орографію та рельєф, підсоння, рослинність України, про природну районізацію України.

Складачі підручників географії України, так фізичної, як і економічної, мусять використовувати праці Г. Махова, щоб, нарешті, викинути з наших підручників географії те сміття, що за С. Рудницьким та „Россией“ Семенова-Тяньшанського ось уже скільки десятиків років переписується різними авторами підручників, особливо для трудшкіл.

К. Дубняк

Ілюстрований Календар „Новий Світ“. 1926. Накладом Івана Гніди. Монтреаль, Бібліотека і Друкарня „Новий Світ“.

Самий зміст цього календаря виказує його влучність і доречність. Революційні свята — протягом цілого року перед вашими очима переходить низка робітничих свят і роковин. Ці свята, відмінно від свят інших календарів, що ми їх маємо повсюди, подають не тільки дати з російської та міжнародної революційної боротьби класів, але також з життя американських робітників Ось, наприклад, поруч дати, коли засуджено Віру Засул'ї, маємо також і день, коли в Торонто було страчено повстанців Лоунт і Матьюз. Або далі: заснування фермерсько-робітничої партії в Мінезоті, де як раз ця партія останніми роками здобула 44% голосів проти двох буржуазних партій — республіканської і демократичної. Маємо також повстання негрів в Гаїті з 1793 року і день розстрілу польських революціонерів Гібнера і Квятковського; смерть академіка Сумцова і розстріл Польщезу в Золочові трьох селян, не кажучи вже про дати з російського революційного руху та з Жовтневої революції.

Проте цей відділ потребує такої ревізії, бо тут ми зустрічаємо, наприклад, такий факт, як проголошення „Донської Радянської Республіки“, але не здибуємо дат окупації Басарабії, Буковини, повстання буковинських полків та Хотинщини в грудні 1918 року. Як би там не було, тут ми маємо, здається, найдокладніше занотування подій світової революційної ваги, а також події з наукового і технічного поступу.

Після цього календарного відділу читаємо вірші і пісні пролетарські. Тут бачимо Інтернаціонал, Червоний Прапор в перекладі Євгена Касьяненка, Івана Франка — Вічний Революціонер, Шевченка — Заповіт, Жалібний Марш, Комсомольський Гімн то що. Добір удалий, бо інтернаціональну пісню зв'язано з українськими революційними гімнами і віршами і тим робом вводить українського робітника від свого революційного національного оточення в світ революційної міжнародної боротьби.

Потому іде науковий відділ, який як раз починається викладом про науку Дарвіна. Нариси геології, людина, первісні раси, світло, сонце, закон всесвітнього тяжіння, знову літературний нарис Плевако про Франка з приводу 10 річниці, уривок з праці Леніна „Марксове розуміння історії“ і зрештою нарис про становище українського і білоруського населення в Польщі, земельна реформа то що — ось зміст

календаря. Знову тут бракує для повноти статті про Буковину і Басарабію та Карпатську Україну. Може було-б потрібно дати нарис з революції на Україні і в Росії. Крім того, на жаль, ніде не подано змісту покажчика. Поминувши ці недостаті, які видавництво повинне виправити при повторнім виданні, треба признати, що цей календарик на загал має симпатичний вигляд і, певно, сповнить свою роль серед 400.000 українського населення Канади.

Наша нотатка не була-б повною, коли-б ми не згадали про статтю за товариша Блакитного, що уміщена наприкінці і до певної міри доповнює зазначений вище брак матеріалів про Радянську Україну.

Календар має ще одну дуже симпатичну рису, якої як раз бракує нашим радянським виданням: він наповнений гарними ілюстраціями, табличками, портретами та карикатурами, класового змісту, зокрема бачимо тут яскраве зображення того, як робітника визискується, як робітник лупає молотом мур капіталізму, що вже дав щілину і тріскає; тут бачимо озброєний мир, де жовнів навантажено зброєю так, що аж згнулися, знову — капіталізм в виді гори з черепів і, зрештою, фотознімки робітничої школи то-що. Мені випадково довелося показати цю книжку товаришам і вони всі без винятку були захоплені гарним та мальовничим виглядом всіх тих карикатур та образків, поданих в цій книжечці, що має всього яких 126 сторінок. Ціна теж — 70 копійок на американські відносини не є надто велика. Папір добрий і технічне виконання гарне. На першій сторінці окладинки змалювано робітника американця, що через океан подає руку робітникові європейцеві.

Г. П.

Самуел Боал Розвиток людства, переклад Бориско, 1926. Бібліотека й друкарня „Новий світ“, Монреаль, 60 ст. 25 цент. Характерною прикметою брошури — це образні діяграми й схеми, що надзвичайно просто і ясно в самі тексті виказують різні моменти з доби життя землі та людського роду. „Годинник“ на перших сторінках показує відношення між різними добами життя землі, при чім, як виявляється, найбільшу масу забирає огниа доба (чотири години), а життя людини навіть не займає й одної години, хоча, як показано в числах на останній сторінці, людина живе вже 240.000 літ, тоді як земля існує вже 72.000.000 років. Як на популярний нарис, таке точне означення не тільки не шкодить „відносній правді про землю“, а помагає.

В тексті також показано в схематичній формі різні доби з життя людського роду, а саме індустріальна, хліборобська, скотарська, ловецька, мандрівна, лісова. В сучаснім суспільстві, як видно з одної ілюстрації, підвалиною буття є трикутник, на якому позначено долар. Не маючи англійського оригінала, не можемо ми порівняти близькість українського тексту до англійського, але мова могла-б бути і кращою.

З приводу цих книжок, як і всього видавництва „Новий Світ“, можна зазначити ще одне: подібно, як і видавництво „Українських Робітничих Вістей“ та „Організації робітничих домів“, воно являє собою величезний здобуток української робітничої еміграції в Канаді. Можна навіть сказати, що цей здобуток далеко більший в Манітобі і Квебеку, ніж в Злучених Державах, хоча українська іміграція в Канаді значно менша кількістю, ніж в країні на південь від Великих Озер.

Щоб українським читачам стала ясніша картина робітничого і українського життя в Канаді, пригадаймо кілька моментів. Найбільшим часописом в українській мові в Канаді є „Українські Робітничі Вісті“ що виходять двічі на тиждень. Далі в однім приміщенні з УРВ існує видавництво, що видало десяток книжок, єсть бібліотека, школа. В цілій Канаді єсть коло 30 народніх домів, побудованих робітниками, а ці дійсно гарні домів належать робітничим організаціям, що носять назву Товариства Українських Робітничо-Фармерських Домів. Крім того існує робітничо-запомогова організація. В цих домах зосереджено все громадське життя канадійських фармерів та робітників. Далі маємо часопис „Фармерське Життя“, тижневий видання, добре поставлене, „Робітницю“ — місячник для жіноцтва — робітниць. Крім робітничих часописів, тут виходить ще кілька ліберальних чи то клерикальних українських органів, „Український Голос“, „Канадійський Фармер“ то що. Єсть кілька буре і коледжі, утримувані різними клерикальними, попівськими організаціями для обертання українських робітників на різні „справжні віри“, а в дійсності для асиміляції. Та найцікавіше ось що: всі ці буржуазні газети, товариства, організації, спілки, як союз учителів, всі ці українці — члени парламентів — все таки пасуть задніх що до організованости в порівнанні з робітничим рухом, що утримує кілька газет, видавництв, шкіл і всяких товариств, не кажучи вже про те,

що робітництво бере масову участь в політичній і комуністичній русі. Хоча „Новий Світ“, як видно, — приватне видавництво, але виконує велике культурно-політичне завдання і служить своєю роботою революційній справі канадійського українського робітництва.

Г. П.

Pantlen. Märkte und Messen. H. d. St. Iena. 1925.

Література про ярмарки і на Заході, і у нас має або проспектно-реklamний характер, або подає голий перелік фактичних матеріалів, або, в крайньому разі, ганить або вихваляє який-небудь ярмарок. Якщо виключити капітальні, але за те застарілі роботи Аксакова („Украинские ярмарки“), Денисова і Канделака, то наша ярмаркова література зафарблена місцевим колоритом. Ми маємо чимало робіт, часто дуже гарних, за окремі ярмарки (напр., Нижегородський і Київський Контрактовий). Але нема таких робіт, щоб розглядали ярмаркову торгівлю в аспекті розвитку нашого народного господарства.

Тим цінніша рецензована робота Пантлена про ринки та ярмарки. Автор ставить собі завдання дати всеосяжний розгляд ярмаркової торгівлі. І дійсно, в роботі, що рецензується, ми знаходимо розгляд ярмаркової торгівлі в різних країнах.

Часова перспектива викладу теж досить широка. За теоретичною частиною іде історичний начерк розвою ярмарків до кінця минулого століття, що дає змогу авторові в дальшому викладі зосередити увагу читача тільки на сучасних ярмарках. Сучасні ярмарки представлені досить докладно (а германські до найдрібніших деталей. Взагалі, погляд скривдженої, в наслідок війни, Германії весь час проглядає в оцінках автора). Автор докладно зупиняється на характерних для кожного ярмарку моментах організаційного, економічного та політичного порядку. Врешті, освітлено практику регулювання та об'єднання ярмарків.

Автор ставить собі з самого початку задачу дати визначення поняття ярмарку. А для цього конче треба означити поняття ринку, що однією з його відмін є ярмарок. Під ринком Пантлен розуміє „регулярний зв'язок між покупцем та продавцем для вирівнювання подання й попиту“. Залежно від свого розвитку ринок розпадається на такі відміни: тижневий ринок (базар), річний ринок (роздільний ярмарок), оптовий ярмарок (Messe), спеціальний ринок, аукціони, ярмарок зразків і біржа. Остання є найвища форма організації ринку, являючи собою ринок тільки відсутніх замісних товарів. Ознаку товарної замісності покладено в основу розмежування різних відмін оптового ярмарку. Вони розпадаються на ярмарки наявного товару (товарові ярмарки) і ярмарки зразків. В господарсько-відсталіх країнах, напр. в Росії і на Україні, це є товарові ярмарки. На Заході сучасна форма ярмарків — ярмарки зразків. Вони відрізняються від біржі, по-перше, тимчасовим характером; по-друге тим, що хоч і являють собою ринок відсутніх замісних товарів, але торгівля переводиться на них не за абстрактами стандартами, а за конкретними зразками. Слід, проте, відзначити, що сучасні ярмарки зразків методом торгівлі чим раз більше подобають на біржі. Таким способом сучасний ярмарок зразків складається ніби з двох частин: з ярмарку зразків і з ярмарку стандартів.

Між ярмарками треба розрізняти так звані спеціальні ярмарки, що охоплюють тільки одну або де-кілька товарних груп. Між німецькими ярмарками автор вирізняє Ляйпцігський ярмарок, що як наш союзний „Нижегородський“ становить „кон'юнктурний барометр для ділового світу“.

Значіння ярмарків зразків, на думку автора, в тім, що вони здешевлюють зв'язок продуцента із споживачем, надто проти інституту вояжерів, і подовжують радіус збуту. Значіння ярмарків зростає за світової війни і після неї, цеб-то в періоді дезорганізації світових господарських зв'язків і товарового голоду. Зовнішню торговельне значіння ярмарків найбільше зростає саме по скінченні війни: як виставок експортних можливостей країни, в наслідок війни відірваної на багато років від світового ринку.

Ярмарок „став новою ланкою народного і світового господарства і т. ч. головним засобом відновлення германської промисловости“. Се значіння ярмарків, безсумніву перебільшено підкреслене в наведених словах нашого автора, визнає в Германії і уряд і об'єднання промисловців та торговців.

І в інших країнах за світової війни спостерігалось ярмаркове оживлення. Автор відзначає економічні причини цього явища: труднощі обміну і брак багатьох товарів. Але, на думку нашого автора, на перший план при заснуванні „військових ярмарків“ виступили глибокі господарсько-політичні мотиви. Сі мотиви явилися намаганням економічно відтиснути і ізолювати Германію (автор — німець). З цього

погляду ярмарки могли відіграти роль виставок експортних можливостей. А се мало найбільшу вагу для нових державних утворень, що народились з вогню та попелу світової війни. Ось такий Лондонський ярмарок, мета якого була в тім, „щоб виперти такий ненавидний французам Лйпцігський ярмарок з місця, що він займав на світовому ринкові“; далі ярмарки Парижа і Бордо. В Англії військові і післявійськові ярмарки (Лондон, Бірмінгем, Глазго) мають явно промислово-виховний характер. Їх кінцева мета — утворити економічно-незалежну Британську світову імперію — план скерований перш за все проти Германії.

„На протилежність одверто бойовому характерові французьких та англійських ярмарків, військові ярмарки нейтральних країн творились під знаком сприяння господарській самостійності“.

В післявоєнній економіці виникла і новітня форма ярмарку: довізний ярмарок власної промисловости, уряджуваний на території иншої країни. Вперше ярмарок такого типу організує Франція в Базелі (Швейцарія) в осени 1920 р. Проте, цей ярмарок великого успіху не мав. Більше вдався організований там таки трохи пізніше Бельгійський ярмарок зразків.

І ярмарки були захоплені прагненням до регулювання господарського життя. Ся течія — найхарактерніша ознака сучасного господарства, надто в військовій і післявійськовій її фазі. Що-до ярмарків ця течія виявляється в примуванні знищити конкуренцію між ярмарками. Засіб — економічно-доцільний розподіл ярмарків в часі (Італія, Германія) і в просторі (Англія, Швейцарія). Існують навіть проекти утворення міжнародного об'єднання ярмарків.

Не думаємо проте (автор не зачіпає цього питання), щоб ці об'єднання могли дати помітні наслідки. Пригадаймо хоч неуспіх германського об'єднання в наслідок суперечности інтересів тих, що були об'єднані (головн. чин. Лйпціга, з його найбільшим в Германії ярмарком). Отже „Інтернаціонал ярмарків“ навряд чи можливий. Інтереси кожного ярмарку суперечать інтересам багатьох инших ярмарків на території тої самої держави. А що до взаємних відносин ярмарків, що знаходяться в різних державах, то треба взяти ще до уваги національно-капіталістичні суперечности.

Брак критичного оцінення окремих відмін ярмаркової торгівлі і змагання дати прогноз розвитку ярмарків становить, на нашу думку, головну хибу роботи, що рецензується. Її головна вартість і цікавість — в цілому узагальненні величезних фактичних матеріялів про ярмарки геть аж до останнього часу.

І. Бак

Яхонтов, А. П. Переселение за пределы Украины. — Ст. 1 — 64 160. Харків 1926 р.

„Питання переселення стають нині в зовсім нових національних, соціально-політичних і економічних умовах. Раніш переселенська справа служила завданням агресивної політики, вона була знаряддям економічного й політичного пригнічення малих і слабих націй, не відповідала інтересам широких трудових мас населення. Тепер же завдання переселення зв'язані з головнішими господарськими завданнями Радянської влади, допомагаючи всебічному розвитку продукційних сил сільського господарства“.

Зазначеними словами автор починає свою книжку, підкреслюючи в дальших рядках гостроту переселенської справи на Україні. За відомостями автора, поданими на підставі останніх офіційних матеріялів, на 1-ше жовтня 1931 року на Україні буде 574.000 дворів (числячи 2,4 робітників на середній двір з 5,2 їдцями), що їх треба задовольнити переселенням на південь України, або інтенсифікацією сільського господарства, або розвитком сільсько-господарської промисловости, або відходом на заробітки.

Але, як це доводить автор, ні переселення на південь України, ні інтенсифікація сільського господарства, ні розвиток промисловости, так фабрично-заводської, як і кустарної, ні заробітки, — все це разом лише полегшить, але не розв'яже цілком аграрної перенаселености України. Тому, ще постановою IX Всеукраїнського З'їзду Рад визнано за необхідне вжити заходів перед Союзним Урядом про надання права селянам України переселятися на вільні землі инших частин Союзу.

Від відповідних органів Республіки вимагається певна плановість переселенської справи, боротьба з самовільними переселеннями. Мета книжки т. Яхонтова, як це він зазначає в передмові, і полягає в тому, щоб полегчити робітникам на місцях складання реальних планів переселення, намітивши ті райони, відкіля насамперед

організовано слід переселяти селян, а з другого боку ті райони, куди слід направляти осадчих.

Тому автор далі дає в своїй книжці такі розділи: переселення за межі України до революції, перспективи переселення до СРСР, райони майбутнього заселення на найближчі роки, перспективний план переселення за межі України, обслідування нових районів майбутніх українських осад, переселенський музей і підготовка спеціалістів переселенської справи на Україні.

Книжка автора, безумовно, досягне своєї мети, вона допоможе складанню реальних планів переселення, але тільки допоможе, а не розв'яже цілком цю справу.

Занадто конспективно, стисло написано книжку і багато пунктів потребують більш поглибленого, розвинутого викладу. Відповідні карти і діаграми збільшили б вартість книжки. Книжка більше виграла - б, коли - б було дано глибокий науковий історично-економічний аналіз переселенської справи на Україні, а також подано докладний географічно-економічний огляд майбутніх українських осад.

Але і в примітивному вигляді книжка корисна: вона ставить певні актуальні питання і допомагає їх розв'язати.

К. Дубняк

Дм. Толбузин. „Як влаштувати сільський театр“ — вказівки в справ театральної техніки. Переклав і переробив К. Кошевецький. „Книгоспілка“. 1926 р. Стор. 59, тир. 5000. Ціна 35 коп.

Технічна театральна література українською мовою — дуже бідна. Крім „театрального poradnika“ (на 5 томів) Дніпросоюзу, виданого ще либонь 18 року, ми не маємо нічого істотного. Однак, саме тепер, з нечуваним, велетенським зростом театральної мережі — сільських та робітничих клубних театрів, що кількість їх обчислюється на тисячі, — як ніколи відчувається потреба в подібних poradnikakh, що знайомили б розпорощені масові театральні осередки з елементарною технікою театральної справи. Тому заходи Книгоспілки що до видання популярного театального підручника, треба звичайно вітати. Проте, на жаль, доводиться визнати, що брошура Дм. Толбузина та К. Кошевецького не задовольняє цієї потреби й не відповідає тим вимогам, що їх треба ставити театальному poradnikovi — з одного боку, загалом популярній технічній книзі, зорієнтованій на масового, некваліфікованого читача — з другого.

В першому (яко театральний poradnik) її складено безсистемно і не зорієнтовано на обмежені матеріальні засоби та незначний асортимент технічних можливостей села. В другому (яко технічна книжка) — вона місцями не популярна, і не матиме прикладного значіння. Загалом — годі сподіватися, щоб некваліфікований, зовсім не знайомий з засадами театральної техніки, сільський аматор, ідучи за її вказівками, спроможся добре організувати свій театр.

За найбільшу — основну хибу брошури слід визнати те, що автори не додержуються якоїсь однієї певної системи обладнання сцени. Що правда, — в наших складних умовах шукань і будівництва нового театру — важко підчас знайти межі, де кінчається одна система та починається інша. Однак, од популярної брошури, та ще й чисто практичного значіння, мусимо вимагати бодай ясної та чіткої класифікації театральних прийомів відповідно до того чи іншого напрямку. Автори ж цієї брошури просто накопичують уривки з низки різних систем сценічного обладнання, липаючи, очевидно, читачам самим дібрати в них толку. В той час, як треба було схарактеризувати всі системи, зазнайомити з ними сільського аматора, а якусь одну (найзручнішу для села — відповідну формі, що панує, та дешевшу) докладно розібрати, і на ній побудувати всі свої практичні вказівки.

Загальну схему сценічного устаткування подано з натуралістичного театру з домішанням сукон, станків та ще деяких новаторств. Нині ми вже маємо (в російській спеціальній літературі) досконаліші й простіші устаткування сільського театру — нейтральні що до формального напрямку, але зорієнтовані на можливості села. Це — що до інженерії сцени. Що до обладнання (зовнішнього), то зокрема треба дивуватися — чому автори майже нічого не говорять про систему параванів. Їх вони згадують лише мимохідь — як про один з елементів декорування, в той час, як параван може стати за принцип і на ньому можна будувати цілу систему обладнання, — систему на нашу думку, як - найдешевшу, портативнішу, зрозумілу для пересічного глядача — компромісну між реалістичним театром та конструктивним обладнанням, — і тому гідну того, щоб її пропагувати для сільського театру на зміну застарілим натуралістичним декораціям.

Також не згадується в книзі й одним словом про конструктивне устаткування. А тимчасом не в одному селі вже є спроби йому наслідувати. А навіть коли й ні, то, читаючи по журналах про конструктивні декорації по великих театрах, село цікавиться знати, що то воно є, і в праві вимагати, щоб театральний порадиш зазнайомив його з цим ділом детально.

Загалом автори зовсім не виходили з міркувань економії, орієнтуючись на мізерну купівельну спроможність села. А наше завдання саме вказати найдешевший шлях до влаштування театру.

Отже найбільше зупиняються автори на павільйонній системі, вважаючи, що вона найпоширеніша на селі. (На нашу думку павільйонна система панує по містечкових театрах, а не сільських. Село з цієї системи найчастіше знає лише дві форми: ліс та хату. Тому навряд чи мають практичне значіння побажання авторів неодмінно дати повний набір — краєвид, ліс, кімнату багату, бідну та хату). Однак і в цій системі поводяться недбало й знову — ж таки не зважаючи на мізерні кошти сільських театрів. Замість характеристики повного комплексу павільйонних декорацій, слід було б дати вказівки, як з одної хати через приставки, додатки, навішування й інші дешеві прийоми зробити три, чотири, п'ять, десять варіантів.

Гірше за інші розроблено відділ сценічного освітлення. Правда, в сільському театрі, де раз-у-раз нема електрики, справа освітлення як-найтяжча. Але саме через це цій справі треба було віддати як-найбільше уваги та вказати шляхи, як її організувати примітивно. Серед порад, приміром, зовсім не вказується — яким чином побільшити примітивне гасове освітлення. Ні словечком не згадується про рефлектори та не подається, як їх кустарно зробити з бляхи, шкла, дзеркала і т. н. Мало уваги віддається масному паперові й т. д.

Не краще стоїть справа із сценічними ефектами, — як робити вітер, воду, грім, блискавку, дощ і т. н. Техніки цієї дуже важливої галузі зовсім нема, бо не можна вважати, приміром, за техніку дощу такий коротесенький абзац: „Металеве решето зі жменю сухого гороху чи квасолі рухають таким чином (?), щоби створити відповідні згуки дощу (?)“. До інших ефектів нема й таких указівок, та й те всі вони зорієнтовані на електрику.

Відділ убрання — зовсім не задовольняє. Мало сказати, що воно „має відповідати епосі“. А як цього додержати на селі, де може й нема людей, що знаються на епохах? Яким матеріалом користуватися?

Відділ гриму дає зовсім обмаль практичних порад. Той, хто гримуватися не вмів, перечитавши цю книжку, гримуватися не навчиться. В розділі навіть нема малюнків — а без них жодні вказівки не матимуть практичного значіння. Малюнків загалом у брошури надто мало. Подібні брошури слід головним чином будувати саме на ілюстраціях.

Відчувається в книзі непевність перекладача в уживанні термінології театральною укр. мовою. Деякі терміни він перекладає, деякі лишає незмінними. Якщо це до певної міри можна виправдати, пославшись на загалом невстановлену театральну термінологію українську, то аж ніяк не можна виправдати недбалого поводження з чужоземними словами. Якщо технічного терміну треба вжити, то необхідно зараз же його пояснити. Приміром, — реостат, акустика і т. н.

Трапляються прикрі помилки в зворотах та невдалі вирази.

В цілому скористати брошуру на селі можна буде — добре коли на 10%.

Ю. Смолич

Я. Щоголів. Поезії. Передмова, вибір М. Зерова. Книгоспілка (Літературна Бібліотека). Київ XL, IV + 96 стор.

Яків Щоголів — як справедливо зазначає автор передмови рецензованої книжки, — „належить у нас до поетів, щиро репрезентованих по хрестоматіях, але мало знаних у цілості“. Його занадто рано визнано за класика, — а класиків як відома, дуже шанують, але мало читають. Тим часом Щоголів — дійсно класик і знайомство з його творчістю, з його багатого, блискучою мовою в чималій мірі буде корисне для дуже багатьох прихильників української культури. Сказане а priori на значає відношення рецензента до згаданої книжки: появу її можна тільки вітати, і коли доводиться жалкувати, то тільки за тим, що вибір поезій зроблено дуже строго, що в книжку не попали деякі поезії, безумовно варті того; напр., не попали: „Колядки“, „Травень“. „Ніч св. Валентина“ і ще деякі.

Як і в інших випусках „Літературної Бібліотеки“, значне місце займає вступна стаття — в даній книжці М. Зерова, „Непривітаний співець“. Це перша, дійсно

історично - літературна характеристика українського поета, бо все, що ми мали досі, — тільки критичні етюди, на теперішні вимоги — дуже сумнівної вартості, або розвідки про окремі питання життя й творчості поетової, або, нарешті, зібрання сирих матеріялів на потребу майбутнім дослідникам. М. Зеров дав живу й яскраву характеристику Щоголева, що коротко сформулював отак: „Запінний цвіркун“ (як уважав де-хто з його друзів) — в житті, запінений романтик — у літературі, він уперто підкреслював свою патріархальність та несучасність. Життя весь час наспівувало йому, як наддніпрянські луки одному з його персонажів баладних: „Опізнився ти, козаче!“ — а він приймав ті слова, як голос найбільшої хвали, і доживав віку непохитний і замкнений, утворивши з свого харківського дому самотний і відлюдний хутір, заховаючи в своїй літерат. роботі теми й засоби часів своєї молодості...“ (IX). Цю замкненість, відокремленість і своєрідність М. Зеров показує не тільки на фактах особистого життя поетового, а й на аналізі творчості його, його тематики й поетичних засобів. Дуже переконливими й показовими здаються нам ті паралелі, які робить при цьому М. Зеров: паралелі ці (між „Бабусиною казкою“ та „Бабушкою и внуком“ А. Майкова, між перекладами 136 псалма Щоголева і Руданського) дозволяють нам точно з'ясувати собі суть поетичної особовості Щоголева; так само порівняння з деякими окремими висловами Метлинського дозволяють уважати поетичну ідеологію Щоголева за своєрідне переживання козакофільства 30 — 40-х років.

Можна вказати тільки кілька фактів, якими, можливо, слід би було доповнити прекрасну статтю М. Зерова. Так, характеризуючи „старосвітські“ погляди поета на поезію, його читачівські вподобання, автор подає „список зразкових поетів, яких він рекомендує одній з пізніших своїх дописувачок“. В pendant до характеристики Щоголева, як читача взагалі, не вадило - б згадати і про смаки його, як читача українського, тим більш, що смаки ці теж дуже своєрідні. В тому самому листі, про який згадує М. Зеров, поет радить свою кореспондентку „з увагою прочитати твори таких письменників, як Квітка, Марко-Вовчок, Стороженко, що писали чистою українською мовою, мовою центральної України, без примішування російської й польської“. Перше згадано ще й Гулака-Артемовського, та потім Щоголів його ім'я закреслив. Дуже характерно, що в цьому спискові нема Шевченка: його Щоголів не любив, як за політичні мотиви, так і за „дбогот“ в його творах. Останнє давало йому привід часто протиставляти себе, свою творчість Шевченкові й його послідователям. „Есть же ехидники, що погодитися не можуть у старому лірникові з силою і браком дбогттю“ — пише він до І. М. Дерев'янкина (15 II. 1891). Або в другому листі (25. V. 1891): „Я поспробував раз дати книгу, що можна було взяти у руки без рукавичок. Подивилися на неї й сказали: „не годиться — дбогтем не смердять!“; порівняв же там такі: „Досить згадати останню вечірку в Петербурзі — не згадали ні одним словом незабутнього отця української літератури — Квітку, а тим часом послали телеграму Глібову; а коли ви не близько знаєте, що таке Глібів (Дідусь Єнар), так визнаєте з числа галицького „Дзвоника“, що посилається разом із дим. Це число маленьке, але досить важке, щоб вбити на смерть старого бика“. Ці уваги поряд із ще деякими читачівськими признаннями поета (так, в листі до Дерев'янкина 12. VII 1891 р., повстаючи проти епітету „великий“, яким наділив його ревний почитатель, Щоголів каже: „Я думаю, що, коли ви, не ставлячи мене на підмостки, скажете, що я такий само добрий поет, як хоча - б от шотландський поет Томас Мур, то ви будете до мене справедливі і заспокоїте моє сумління“; а 3. III. 1892 р. він згадує, що „перечитавши за зиму, усюте вже, чималу купу романів Вальтер-Скотта (мого ідеалу), тепер, дожидаючись, коли дика птиця летітиме з вирію, почав читати „Записки ружейного охотника Оренбургской губернии“ Аксакова, що роблю рік - в - рік, 36 років підряд, завжди в лютому й березні“) характеризують читачівські смаки поета значно повніше й рельєфніше, ніж той невеликий список імен поетів, що М. Зеров подав на стор. XX і що для 90-х років навряд чи є ознакою „старосвітскости“.

З другого боку, було - б добре для характеристики Щоголева, саме як „непривітаного співця“, згадати докладніше й систематичніше про відношення читачів до творчості поета. Тут можна згадати, приміром, одзив про перші поетичні спроби Щоголева якогось С. Б. (мабуть, Степана Бурачка, редактора „Маяка“), далеко різкий тоном од рецензії Білинського, що, на поширену гадку, припинила нормальний розвиток таланту нашого поета. З приводу поезії „На згадування Климовського“, де говорилось, що Климовський „співав... той степ і ту волю“, критик зауважує: „От радість, подумаєш, буйна воля! Еге-ж, його час був такий; а вам, братіки, навіщо зневажати прах наших предків, піднімаючи з могил їх столітній порох

їхньої буйної волі, з усіма її страхіттями й відразливими проявами"; і двома сторінками далі: "її (поезію Ц.) так само можна прикласти до пам'яті кожного безіменного складача народних пісень (як до самого Климовського)" ("Маяк", 1844, т. XIII, ст. 15, 17). Тільки мимохідь, побіжно, згадана стаття Михайла Комарова ("Ворскло") ("Діло" 1883, № 47), зовсім не згадана рецензія в "Одеському Віснику" (1884, № 50), доволі велика стаття С. Русової: "Литературная характеристика местных писателей", IV ("Харьк. Губ. Вестн." 1891, № 86), поезія Н. Шамраєва "Лірнику" ("Складка", 1857, ст. 7—8) і т. д. Згадуємо ці статті не як бібліографічні прогріхи автора вступної статті, а які свідчення читачів, що дають дещо нове до характеристики відношення читачів до нашого поета.

Сказаним, власне, можна і обмежитися: зроблені уваги ні в якому разі не мали на меті змалити цінності роботи М. Зерова, а тільки уточнити й конкретизувати деякі його твердження.

І. Айзеншток

Твори Івана Котляревського. За редакцією, з переднім словом та примітками Акад. Сергія Єфремова. ДВУ. (Бібліотека Українських Класиків). 1926, 366 стр.

ДВУ, врешті, почало виконувати завдання, що давно вже стоїть на "порядку денному" видавничої справи, — видавати "Бібліотеку Українських Класиків". Вийшли І. Котляревський і С. Васильченко, за ними йдуть Марко Вовчок і Гулак-Артемовський, а в проспектах видавництва обіцяє ще Куліша, Федьковича, Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Кобиланську і ин. Томик Котляревського, що перед нами, дає можливість оцінювати гарний почин ДВУ не за планами і проспектами тільки, але й на практиці.

Редакторський апарат рецензованого томика знаходиться в руках акад. С. Єфремова. Останній досить відомий, як редактор Котляревського — його видання поета виходило двічі і критика поставилася до нього дуже прихильно. Це видання, по суті, є передрук попереднього видання "Творів", що вийшло 1918 року: змінена тільки вступна стаття (замість неї — в нашому виданні коротеньке "переднє слово": "На переломі двох епох"), виключена "Ода до князя Куракина" і деякі бібліографічні та біографічні розвідки ("Дім Котляревського в Полтаві", "Могила Котляревського" і ин.) Тексти трьох головних творів Котляревського — "Енеїда", "Наталка-Полтавка", "Москаль Чарівник", — оскільки можна помітити, перевидані без жодних змін проти видання 1918 року. Про це слід пожалувати, бо за вісім останніх років змінилися вимоги, ставлені до видання класиків, і те, на що не звертали уваги і чому не надавали великого значіння тоді, нині кладеться мало не "во главу угла". Я маю на увазі проблему "канонічного тексту", проблему, над якою повинен подумати, на якій повинен зупинитися кожен редактор класиків.

В виданню 1918 р. підійшов до цієї проблеми і С. О. Єфремов. Відзначаючи пропуск в останній сцені ремарки Москаля він вказує, що пропуск цей може бути відновлений за тим автографом, з якого друкувалося перше видання п'єси (1841) і який переховується в рукописному відділі Російської Академії Наук. "З розгляду цього автографа виявилось, — продовжує С. О. Єфремов, — що перше видання "Москаля-Чарівника" взагалі зроблено було досить недбало і через те чимало в йому пороблено помилок, окрім того, редакція "Українського збірника" (де вперше був надрукований "Москаль Чарівник" І. А.) пробувала ще і виправляти подекуди текст Котляревського і од себе внесла деякі зміни. Т. ч. автограф не тільки поміг поставити на своїм місці зазначений пропуск, але і взагалі дати виправлений і звірнений з первотвором текст, між иншим новий кінець п'єси... не кажучи вже про силу дрібніших поправок, що часто міняють зміст. Виправлений по автографу текст "Москаля Чарівника", який з'являється друком у такому варіанті оце вперше, можна тепер покласти в основу дослідів коло студіювання над п'єсою Котляревського" (Вид. 1918, ст. 164). С. О. Єфремов скористувався в даному випадку з роботи П. Зайцева; тим часом Зайцев, як каже пізніший дослідник, "усього тексту не перевіряв: виправивши переважно кінець п'єси та дрібні помилки (не всі) попередніх видань... він не помітив її найбільшої хибі — що в них пропущено цілу сценку..." (Павло Филипович. До тексту "Москаля Чарівника" — Зап. Іст. Філол. Відділу В. У. А. Н. кн. IV, 1924, ст. 236). В цьому виданню ця пропущена сценка (в яві VII) відновлена, але відповідне місце примітки дословно повторює наведену вище цитату (див. вид. 1926, стр. 364 — 365), не згадуючи про пізніші поправки П. Филиповича. Уважному читачеві так і неясно, чи використано, врешті, цілком автограф Котляревського і чи є

поданий текст „Москаля Чарівника“ справді такий, який „можна тепер покласти в основу дослідів коло студіювання над п'єсою Котляревського“.

Свої редакторські принципи С. О. Єфремов розкриває в примітці до „Енеїди“; сказавши про те, що П. Житецький „поклав ґрунт для наукового видання творів Котляревського, яке ще чекає черги на себе та працівників своїх“, він продовжує: „Наше видання не має ні такої мети, ні певна річ, якихось наукових претензій. Малося на думці просто дати нашій публіці путяще і — що найголовніше — вивірене видання творів Котляревського, очищене від тих довільних поправок, що поробили пізніші видавці“ (стр. 349). Що до „Енеїди“, то за основний текст взято (і цілком справедливо!) харківське видання книгаря М. Волохинова, 1842 года „Од його — додає С. О. Єфремов, — одійшли ми тільки правописом, прийнявши загально тепер признаний для української мови та в деяких місцях брали з інших текстів варіанти, коли вони здавались нам більш відповідними до мови або до загального характеру невмирущої поеми, з якої починає свій вік новітнє українське письменство. Ці нечисленні варіанти майже всі згадано в... увагах та примітках“ (стр. 350).

Можна, звичайно, багато сперечатись про слушність такого редакторського підходу, надто видаючи класиків. Авторіві цієї замітки, він, сей підхід, здається не-науковим пережитком старих редакторських прийомів, коли редактор думав, що має право накидати авторіві-класикові, якого редагує, своє співаторство, свої особисті вподобання робити каноном. Якщо Котляревський в виданні 1809 року писав „Узяв копіюку за труди“, а в виданні 1842 р. змінив цей рядок на „Взяв півалтина за труди“, — у нього, очевидно, були до цього якісь підстави, які ми повинні взяти до уваги, прийняти їх як факт, хоч би це й було нам не до вподоби.

С. О. Єфремов, — слід це відзначити, — поставився до такого роду поправок надзвичайно обережно, вводячи їх тільки в поодиноких випадках; в сукупності всіх цих поправок-варіантів важко доглянути якусь провідну єдину думку. Тим сумніше, що вони є в цьому виданні: Котляревський заслуговував би цілком виправленого видання і редактор мав змогу таке видання дати.

Деякі непорозуміння виникають і з приводу тексту „Наталки Полтавки“. До останнього часу за основний текст brano текст першого видання п'єси, що випустив І. Срезневський 1838 р. Авторіві цих рядків пощастило розшукати автограф п'єси, і з дослідження його виявилось, що Срезневський, видаючи „Наталку Полтавку“, вніс в неї багато поправок та спотворень. Натурально, наслідки нашого дослідю можна буде використати аж у майбутньому, — а поки що за основу належить брати іменню видання Срезневського. Тим часом, текст нового видання Єфремова багато де в чому відрізняється від видання Срезневського; де-кілька прикладів, взятих навгад, стверджують це.

Текст Срезневського.

Микола (один) — Один собі живу на світі, як билинка на полі, сирота без роду, без племені, без талану і без приюту. Що робить і сам не знаю. Був в городі, шукав міста, але скрізь спізнився (думає). Одважусь в пекло на три дні! Піду на Тамань, пристану до Чорноморців. Хоч із мене і не показний Козак буде; та єсть - же і негідніші од мене... Люблю я Козаків за їх обичай: вони коли не п'ють, то людей б'ють, а все не гуляють... Заспіваю лишень пісню їх, що мене старий Запорожець Сторчогляд вивчив...

Так і я з чорноморцями буду тетерю їсти, горілку пити, люльку курити і Черкес бити. Тільки там треба утаїти, що я письменний: у них, кажуть, із розумом не треба висоватись. Та се невелика штука: і дурнем не трудно прикинутись (ст. 42 — 43).

Сама пісня, якої співає Микола, надрукована у Єфремова зовсім инакше, ніж у виданні Срезневського:

Текст Єфремова.

Микола (сам) — Один собі живу на світі, як билинка в полі! Сирота — без роду, без племені, без талану і без приюту... Що робить і сам не знаю: Був у городі, шукав місця — але скрізь опізнився (думає). Одважусь у пекло на три дні. Піду на Тамань, пристану до Чорноморців. Хоч із мене і не назистий козак буде, та єсть - же і негідніші від мене. Любив я козаків за їх звичай: вони коли не п'ють, то людей б'ють, а все не гуляють... Заспіваю лишень пісню їх, що мене старий Запорожець Сторчогляд вивчив...

Так і буду я з чорноморцями; буду тетерю їсти, горілку пити, люльку курити і Черкес бити. Тільки там треба утаїти, що я письменний, у них, кажуть, із розумом не треба висуватись. Та це невелика штука: і дурним не трудно прикинутись (ст. 277, 278).

Гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває,
Мати сина, мати сина,
Мати сина проганяє.

Замість:

Гомін, гомін, гомін, гомін по діброві
Туман поле покриває,— мати сина виганяє...

Або у Срезневського надруковано:

Сівши над водою, проклинає долю,
а в виданню Єфремова;

Та й сів над водою, проклинає долю.

В деяких місцях у Єфремова не тільки змінений текст, але й зовсім пропущені окремі слова і цілі фрази; це можна бачити з такого прикладу:

...А пан, **який** жениться на простій дівці, **чи буде її вірно любити**, чи буде їй щирим другом до смерті? (Срезн., 37).

...А пан, котрий жениться на простій дівці, чи буде їй щирим другом до смерті? (Єфр., 273).

Останні три приклади я взяв з одної старої статті (Habent sua fata...—Голос Друку, 1922, Київ); вони стосувалися до видання 1918 року. З того факту, що всі вказані (як і велика кількість інших) помилок цілковито перенесено і в нинішнє видання, читач має право зробити висновок, що С. О. Єфремов не переглядав наново тексту „Наталки Полтавки“, не звіряв його з виданням Срезневського, а залишив свій, непоправний і поновлений, текст, запозичений з якого-небудь пізнішого видання (Куліша?).

Хиби і помилки тексту, що я відзначив, дехто може вважати за дрібні, неважливі, а вказівки на них—ученою дріб'язковістю і т. д.

Мені можуть зауважити, що рецензоване видання, як визнає сам редактор, „не має...якихось наукових претензій“, що текстологічні поправки і вказівки, які я поробив, можна буде взяти до уваги при науковому академічному виданню Котляревського, що вони не мають великої ваги для того масового читача, якого, очевидно, має на увазі „Бібліотека українських класиків“. Я думаю, що саме цьому масовому читачеві „Бібліотека“,—робфаковцеві, студентів, школярів,—і треба мати перш за все точний і перевірений текст класиків,—бо саме він і вивчає цих класиків. Давати ж масам для вивчення неперевірений, неавторитетний текст навряд чи раціонально: надто ми бідні ще на видавничі й наукові сили, щоб підняти по два видання кожного класика,—наукове і громадське. Треба виразно усвідомити і зрозуміти, що перші появляться лише поступово, протягом кількох років, можливо, десятиліть, а значить, загальноприступні видання повинні будуть до якогось часу їх заступати; через те ми й чуємо за собою право вимагати від редакторів класиків уважного відношення до текстологічних питань. Для Котляревського перегляд і перевірення текстів давно вже становить чергове завдання, і С. Єфремов зробив лише перші кроки до його здійснення; можна тільки побажати, щоб у наступних виданнях воно було здійснене цілком.

Я зупинився так докладно на текстах, які подає нове видання тому, що, як зауважив уже вище,—маю це за основне в редакторській роботі коло класиків. До сказаного слід додати дуже небагато. Незрозумілий пропуск „Оди до князя Куракина“, хоч про неї не раз згадується в вступній замітці і примітках. Що до останніх, то вони написані з властивою авторів яскравістю і ясністю думки і вислову і не дають приводу до якихось уваг з боку рецензента.

І. Айзеншток

Б. Дробинський та М. Колина. „Трясовина“—постановка на 2 дії—10 епізодів. Театральна бібліотека Книгоспілки. 1926 р. стор. 43, тир. 5000, ц.—20 к.

Похвалитися репертуаром для сільського театру ми не можемо. Обминаючи навіть його формальну недосконалість з неприпустимими часом безграмотними помилками, вже самий зміст його надзвичайно обмежений та трафаретний. Тематика та сюжетність п'єс, розрахованих на сільського споживача, до цього часу обмежувалася рямцями громадянської війни, з переважним і найхарактернішим мотивом—політичний бандитизм (та й те скоріше подібний до карного бандитизму), боротьба

з ним та його ліквідація. НЕП'а, мирне будівництво, післявоєнний побут села — це майже не знайшли собі місця в драматичній літературі нашої (виключаючи зловідомі агітки). Коли перші з п'єс, що змальовували громадянську війну, впливали своєю свіжістю, своєю безпосередністю, то останні вражають своєю неоригінальністю, несамостійністю.

Виписавшись на „бандитських сюжетах“, молоді драматурги або примовкли, не наважуючись братися до складних тем сучасності, або знову й знову переспівують епізоди громадянської війни.

Димовщина дала новий товчок — за нею з'являються навали п'єс на сількорівство, на злочинства куркулів то що. Переважну більшість п'єс, виданих за цей рік (а не виданих ще більше), написано на одну сюжетну схему: через злочинство представників влади на місцях (голови сільради, КНС, чи КВД, кооперативу, — а то й усіх разом) не налагоджується робота на селі й підривається авторитет радвлади. Злочинство викриває сількор. За допомогою активістів села злочинців спіймано, і радвлда карає їх по заслугі.

Така й „Трясовина“. Сюжет страктовано поверхово, — з нехтуванням соціальних моментів та з перебільшенням заглибленням в моменти карні — за для ефектності театральної дії.

Цілком зрозуміло, що авторів ваблять колізії, які можна побудувати на тлі злочинства і т. п. Однак од докучливих сюжетів глядачів вже починає нудити, а село чекає на глибші теми та глибший підхід до них.

Проте в певних межах авторам неможна багато закинути. З сюжетом вони справилися не зле. Сумлінно його переказали ще раз і, хоч нового нічого не додали до раніш вже на цю тему написаних п'єс, проте подали дію цікаво й ефектно. Не зле зроблено п'єсу й з формального боку. Виставляти її на селі можна.

На жаль, нема тільки вказівок до постановок і режисерських зауважень до тексту, що їх так потребують недосвідчені сільські постановники. Це — хиби всіх наших театральних видань для села.

Треба категорично поставити перед видавництвами справу про те, як видавати п'єси для села, зважаючи на те, що там їх виставляють самотужки — без режисера — люди, що ніколи може великого театру й не бачили та не знаються на елементарних законах театральної справи. Якщо в п'єсах, розрахованих на великій театрі, зайві ремарки лише заважають режисерові й зв'язують його фантазію, то на селі п'єса без коментарів зовсім майже до постановки непридатна.

Ще треба зауважити, що видавництво Книгоспілки зовсім загубило смак і художнє відчуття, розмальовуючи обкладинку в жовтогарячий колір з зеленим — хоч і як любить село барвисті фарби, проте не годиться псувати йому смак і культивувати таке нехудожнє, неприродне й штучне сполучення кольорів.

Ю. Смолич

Грицько Коляда. Золоті Кучері. Лірика. Видання автора. 1926. Москва. Стор. 72. Ціна 50 коп.

Про першу книжку поем Г. Коляди було сказано, що в ній автор виявив потрійне обличчя, а саме такі: динамічне, селянське і пустотливе. В новій збірці немає вже селянських мотивів і немає „пустощів“, тоб-то поетичних вираз. „Золоті Кучері“ значно-суцільніші від збірки „Штурм і Натиск“. Проте і в „Золотих Кучерях“ багато спільного з попередньою збіркою. По перше їхній стиль імпресіоністичний і незрівноважений. З Коляди є певний учень М. Семенка і цим він дуже подібний до Г. Шкурупія, тільки в нього більше безпосередності і знов таки художньої незрівноваженості, як в останнього. Треба мати на увазі стилістичні особливості нашого футуризму, як напрямку переходового і посереднього, щоб зрозуміти стиль поезії трьох згаданих авторів. Виникнувши як антитеза до ідеалістичної тези символізму, футуризм (увесь загалом) не мав змоги утворити нової неореалістичної синтези, чому й повинен був уступити в дорозі іншим напрямкам. Зокрема в галузі лірики футуризм був не в силі цілком позбутися ідеалістичного мовного стилю і здобути собі конкретну рівновагу того „матеріалістичного“ мовного стилю, що стихійно запанував у радянській поезії 20 р.р. Постійно відштовхуючись від ідеалістичних особливостей символізму, заперечуючи його містичне світосприйняття, його мітичну естетику, футуристи мимоволі повертаються знов до всього запереченого і повертаються зараз-же, в кожному другому рядкові поезії. В кожному третьому заперечується „зміст і форма“ другого рядка і т. д. до краю. Наслідком таких операцій виникає з рефлексологічною невідхильністю і невтриманістю форми, і розкуйовдженість

ритму і ціла низка аналогічних особливостей, що їх наша мудра критика, не маючи уявлення про поетичні стилі і закономірності їхньої зміни, пояснює, звичайно, авторовою молодістю (старіші футуристи дійшли 40 років, мало що втративши зі своїх поетичних ознак).

Отже, уявляючи собі поетичну постать Грицька Коляди, конче треба розглядати приємне юнацьке обличчя його (див. портрет при зб. „Штурм і натиск“) крізь застаріле мережево засвоєного ним стилю. Маємо наявно особу і соціальне явище, колективний утвір, — стиль, що в його щільних обіймах вона задихається. І згадавши попереднє, а саме розділ „Місто дихає“ (зб. Ш. Н.) бачимо, „навіщо ця трата паперу, часу й сил молодих“, як з поблажливою суворістю запитує поета О. Білецький (Ч. Ш. 1926 № 1, 277). Це ж необхідні учебні вправи циркового поетичного мистецтва, погані з них „пустощі“! Та й уся розбіжність Г. Коляди, що її він поділяє з М. Семенком та Г. Шкуруп'єм, є ознака стилю, а не віку.

Футуристи тепер, коли вже утворено пролетарською, селянською, а перед ними і білогвардейською¹⁾, загалом кажучи, гостро класовою лірикою новий суцільний і конкретний мовний стиль, не можуть не поглядати назад. Вони зараз романтики минулого-майбутнього, як за їхніх часів символісти. Їм тепер черга згадувати, за Бальмонтом,

— Что и смерть как жизнь прекрасна...

Але як прекрасно, як конкретно зумів висловити цейсум за минулим, що без нього немає тепер футуризму, наш поет у своїй ліричній збірці...! Наводимо приклад:

„Не потрапив мандрівець на Шлях Чумаків;
Загубивши стежки од Залізних Левад,
Він запитує всіх поперечних —
А кудю пробратись назад?
І не зміг відповісти ніхто,
Бо у місті не знають „кудою назад“,
І задумливо стука кійком
Цей мандрівець з Пахучих Левад“.

Важко сказати, чого більше в цьому уривкові — життя чи книжки, але обох багато...

„І ніхто не порадить йому
Бо згубили назад ми стежки
...і він грає безмірно сумну
Тую думу про буйні степи

(13 — 14 ст.)

Другий тип романтичних настроїв Г. Коляди висловлюється революційними штампами:

Хочеться знову: повстання,
Лізти на скелі, вперед!
Викликати волі бурання
І — запалити степ!

(19 ст.)

Безпорадна навіть для футуристичного пасеїзму символіка: лізти на якісь скелі, запалювати незапальний степ (чи не згадати про Крилова, море, синицю?!). Ще безпорадніше і так нещиро-наївно згучать у Коляди деякі Сосюрівські мотиви—

Не брат мені, що в місті авто
Купив для себе жирний пан і т. н.

(20 ст.)

Хіба Каїн з Авелем не брати, і хіба взагалі такими рядками, крім ніякової посмішки, щось викличеш у когось.

Романтика майбутнього оригінальніша. За приклад її можна взяти поезію „Злотан“ (22 стор.). Злотан — „йде чудесний і вічний Злотан“ — особа дуже таємна, очевидно, небесного походження, але з широкими пролетарськими уповноваженнями—

¹⁾ Знаменита антитеза двох творців акмеїзму в рос. поезії В. Нарбута і Гумільова!!

Щоб машин породити, як зоріву ніч
І обшар просверлить в чорноземну глибину,
Щоб заводів наставить, як хат,
І копалень, цегелень в степах.

Маємо ще одну, теж неомітичну, постать — золотокучеру і прекрасну Діалекту. Про неї декілька поезій в прозі. Так писали в футуризмі Є. Гуро, Божидар (харків'янин). За зразок до їхньої форми можна брати Рільке. Так само і про сонце (36—37 ст.). Це хороші вправи.

Заглядаючи в свою сучасність, поет убачає там у кожному разі ще дещо, крім протиставлення: фарбована жінка з чужого табору і власна, теж трохи підфарбована, золота Льоля.

„О, ти чудова жінка міста!
Я перший поет революції співаю про тебе, не ганьбючи
тебе канчуками чемности й моралі“
(42 стор.)

і

„Я несу з собою образ золотий Льолі прекрасної!“
З усіх жіночих образів поет зміг докладно розглянути (на докладі Луначарського в „Домі Друку“) тільки жінку з ворожого табору (50—51).
Інші всі — символи, а ця —

„Не вогонь, — який горить в світильниках Комун!
Послідок панства, глумства над нами!“

Проте дати певний портрет він ще не зміг, та й футуристичний стиль не утворив до того поетичних засобів. І малюнки міста, як і враження від жінок, у Коляди неконкретні. Ввесь їхній зміст у найвно-вдалому виразі: „місто таке веселе і журливе“ (як рідний край у Чупринки).

Прочитайте опис м. Харкова на 52 стор., він (опис) дуже милий:

Вулиця Карла Лібкнехта бруком і тротуарами
Від площі Рози Люксембург до Міського парку.
Вулиця Свердлова: — від Рози Люксембург до вокзалу.
Чи ніч, чи день, — по вулиці йдуть люди.

Тут Толстовський спосіб сприймання через дитячу психіку, оригінальний засіб „отвлечення“, що його використовує часто — густо в міських малюнках Г. Коляда. Немає сумніву, що його власна вигадка, незауважена поміж „пустощами“ нашою критикою. Так характерно (е. с.):

Коли від одчаю, як дитині маненькій плакати хочеться...
... — Іду тоді на вулицю.

Поспіх у новій збірці в тому, що поет не затулив собі світа вулицею та голим тілом, як бувало з ним, і почав хоч перелічувати по-за ними —

Вихори диму кружляють над майданами.
Крайно волі! Крайно простору! Вкрайно! Росія! Сибир!
... Озери! Окіани! Сніги! Тундри! Ліси!
Гори! Тайга! Степ!
„Людей побачив“ каже далі в цьому „Закликові“ Г. Коляда.

Зазначимо спроби, тільки спроби, але на щось оригінальне, позафутуристичне — „Правда“ і „Приймають у партію“. В останній поезії, що її форма є далі розвинена форма традиційної поезії в прозі, Г. Коляда подекуди зумів освіжити штампи ревшфут-стилю. Довгі розтягнені рядки передають настрій аудиторії:

Голова спокійно, голосом — біг потягу панцирника —
мовить: — Приймається в партію товариш!
Зал — вся: кожен парюю перископів своїх зупинився
на ньому, що приймається в партію товаришеві.

(66 стор.)

Отже, точиться боротьба: замолодий поет і застарілий стиль.

М. Доленго

Лист до редакції

Прохаю редакцію „Червоний Шлях“ надрукувати такі мої рядки:

В збірнику т. т. П. Волобуїва і П. Мостового — „Краєзнавство в трудовій школі“, недавно виданому Держвидавом, уміщено мою статтю — „Що таке краєзнавство“.

Зазначену статтю передруковано без мого відому з ч. 6—7 „Червоного Шляху“ за 1925 р., де її вперше було вміщено.

Передруковуючи статтю, упорядники збірника скоротили її, при чому ті численні цитати, що я їх привів з праць різних авторів — А. Лазариса, проф. В. Буданова, проф. Л. Берга, М. Селищенського та інших авторів, — упорядники надрукували не як цитати вказівками на літературні джерела, а цілком приписали мені.

Висловлюю свій протест проти легковажного відношення упорядчників збірника так до мене, як і до тих авторів, праці яких, з вказівкою на літературні джерела, цитувалися з моєї статті, надрукованій в „Червоному Шляху“.

25/VII 1926 р.

К. Дубняк

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ ТЕХНІЧНОЇ НАУКИ
ТА ПРОМИСЛОВОСТІ

„НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ВІСНИК“

Орган технічної секції наукового товариства при Українській Академії Наук

ЗА УЧАСТЮ: Управління Українськ. Науковими Установами НКО УСРР
та Науково-Технічного відділу Найвищої Ради Народнього Господарства УСРР

ПЕРЕДПЛАТА:

1 рік	12 крб.
6 міс.	6 крб.
3 міс.	3 крб.

ЗА КОРДОНОМ:

1 рік	12 дол.
6 міс.	6 дол.
3 міс.	3 дол.
1 міс.	1, 25 дол.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЄ

ГОЛОВНА КОНТОРА СЕКТОРУ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ДВУ

ВІДДІЛ ПЕРЕДПЛАТИ: Харків, вул. Енгельса, № 19.

ЖИТТЯ Й РЕВОЛЮЦІЯ

ЖУРНАЛ
ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ,
ЛІТЕРАТУРИ Й НАУКИ

ВИХОДИТЬ
ЩО-МІСЯЦЯ

РІК ВИДАННЯ 2-й

МАЄ ТАКІ ВІДДІЛИ: 1) Красне письменство. 2) Культура. Мистецтво. Побут. 3) Політика. Наука. Техніка. 4) З нашого минулого. 5) Мистецька трибуна. 6) З поточних нотаток. 7) Серед книжок та журналів.

ВИХОДИТЬ ЗА РЕДАКЦІЄЮ:
Ол. Дорошкевича, М. Терещенка
та Є. Черняка.

ПЕРЕДПЛАТА:

1 рік — 7 крб., 6 міс. — 3 крб. 75 коп.,
3 міс. — 2 крб., 1 міс. — 70 коп., окре-
ме число 75 коп.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЄ:

ГОЛОВНА КОНТОРА СЕКТОРУ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ДВУ

ВІДДІЛ ПЕРЕДПЛАТИ: Харків, вул. Енгельса, № 19,

А ТАКОЖ ВСІ МІСЦЕВІ КОНТОРИ

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА
НА НАУКОВИЙ ДВОХМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ УКРАЇНОЗНАВСТВА

„УКРАЇНА“

ОРГАН ІСТОРИЧНОЇ СЕКЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК
РІК ВИДАННЯ 3-й

ПЕРЕДПЛАТА:

1 рік . . . . . 6 крб.
6 міс. . . . . 3 крб. 50 коп.
Окреме число . . . . 1 крб. 25 коп.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЄ
ГОЛОВНА КОНТОРА СЕКТОРУ ПЕРІОДВИДАНЬ ДВУ
ВІДДІЛ ПЕРЕДПЛАТИ: Харків, вул. Енгельса, ч. 19,
а також всі окружні контори.

ДВУХМЕСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ ИСПАРТА УКРАИНЫ „ЛЕТОПИСЬ РЕВОЛЮЦИИ“

ГОД ИЗДАНИЯ 4-й

ПОДПИСНАЯ ПЛАТА:

1 год (6 книг) . . . . . 6 р. 50 к.
6 мес. (3 кн.) . . . . . 3 р. 50 к.
Отдельный номер . . . . . 1 р. 25 к.

Подписка принимается
в главной конторе
сектора периодических изданий гиу
отдел подписки:

Харьков, ул. Энгельса, № 19,
а также во всех своих отделен. по Украине

